Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Vore Bedsteforældres Tid

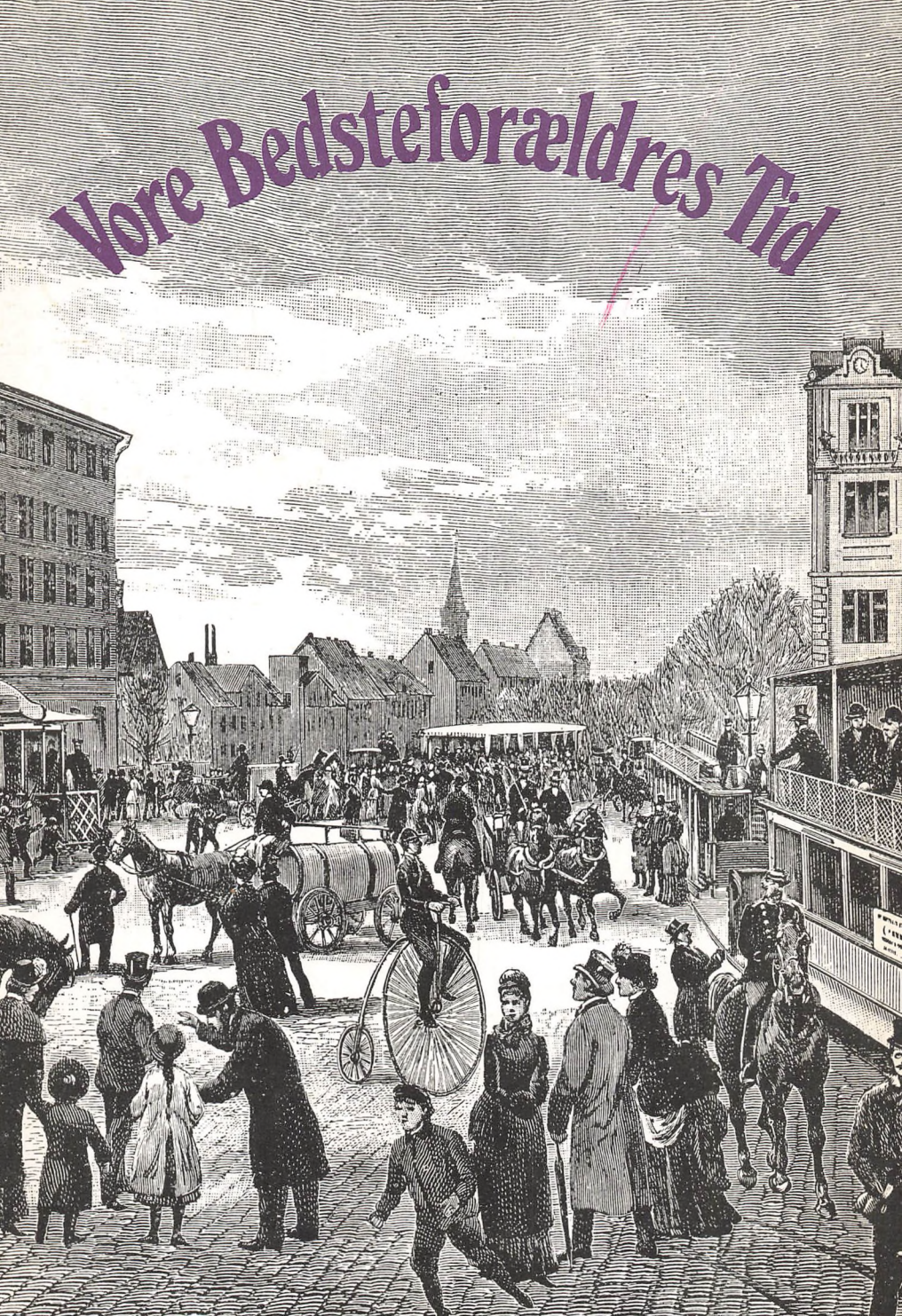

VORE BEDSTE FORÆLDRES TID

NATIONALMUSEET 1969

Redaktion og tilrettelæggelse: Erik Kjersgaard

Tryk: Andelsbogtrykkeriet i Odense

Copyright © Nationalmuseet, København 1969

Forsidebilledet er fra „Illustreret Tidende" og viser „Trianglen" på Østerbro en sommersøndag 1884. Foruden hestesporvogne og hestetrukne busser ses bl. a. dampsporvognen med røg op af skorstenene.

INDHOLD

HUSENE, DE BYGGEDE
af *Søren Sass* 5

DERES HJEM
af *Inge Mejer Antonsen* 19

KVINDENS PLADS ER I HJEMMET
af *Lilli Friis* 43

URENLIGHED FORBYDES
af *Holger Rasmussen* 53

KORSET ELLER REFORMDRAGT
af *Hanne Frøsig* 67

BARNDOMMENS ÅR
af *Hanne Poulsen* 75

„DE GLADE HALVFEMSERE"
af *Ib Varnild* 91

„DE GODE GAMLE DAGE –?"
af *George Nellemann* 109

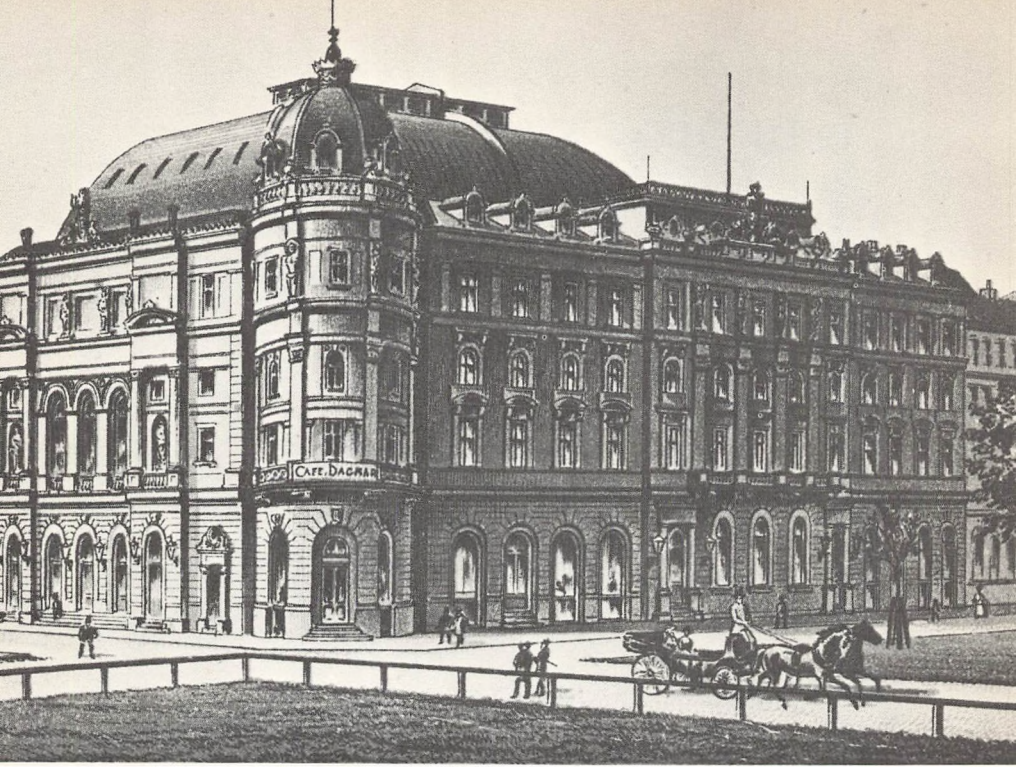

I 1887 udsendte Herman Bang nøgleromanen „Stuk", hvori han mere eller mindre åbentlyst portrætterede en række kendte københavnere og gav en karakteristik af tiden. Med titlen hentyder han til den stærkt dekorerede byggestil: „Svært så de bygger facader", sagde Berg. „Vi kalker vore grave," sagde Lange. – En del af handlingen udspiller sig omkring „Victoria-etablissementet" – i virkeligheden det store kompleks Dagmarteatret og -hotellet, der blev opført 1882–83 under ledelse af Ove Petersen, som sammen med Vilhelm Dahlerup også var arkitekt for Det kgl. Teater. Dagmarteatret måtte i 1930'erne vige for Dagmarhus.

HUSENE, DE BYGGEDE

Bygninger er noget af det mest varige, mennesker skaber. Når alle andre spor af civilisationen er slettet, vil der næsten altid kunne fremdrages bygningsrester, som kan fortælle noget om, hvordan mennesker levede, færdedes og indrettede sig. Når det drejer sig om slægtleddene umiddelbart før vort eget, er der bevaret et så overvældende materiale af bygningsværker, at vi har svært ved at forstå, at de afspejler en historisk periode, der er lige så uigenkaldeligt svunden, som det gamle Ægypten. Bygningerne fra dengang er endnu i dag en så væsentlig del af hverdagen og virkeligheden, at vi næppe ænser dem, endsige tillægger dem nogen historisk eller kulturel værdi, de er der bare – på godt og ondt – som ældre onkler og tanter, der har inviteret sig selv, og som man ikke behøver at tage særligt hensyn til.

I virkeligheden er vi vokset op i skyggen af et af de mest dramatiske generationsskifter i arkitekturhistorien. Vi har fået indpodet et had og en foragt over for næsten alle periodens frembringelser, hvadenten det er arkitektur, brugskunst eller tekniske frembringelser – i bedste fald har vi et overbærende smil tilovers for dem.

Det er heller ikke uden grund. Periodens frembringelser virker i vore øjne ofte overfladiske, pralende og uægte. Måske fordi vi her for første gang står overfor den upersonlige massekulturs brydning med det individuelle, følelsesbetonede. Hvordan vil eftertiden dømme vor egen tids efterladenskaber? Vi kan, efterhånden som vi har fået nye ting at reagere imod, bedre vedkende os vore bedsteforældre. De ligner os trods alt ikke så lidt, og skønt de udtrykte deres naragtighed på andre måder, så gjorde de det fortrøstningsfuldt og med godt humør. Tiden var mere naiv. Man troede fuldt og fast på den hvide races overlegenhed, på at man var nået et punkt, hvor der kun manglede lidt i, at man vidste og kunne alt. Verdens ressourcer, de farvede folkeslag, de tidligere tiders stilarter, alt stod til rådighed for europæerne, der blot behøvede at indtage deres ret-

Et kombineret silo- og pakhusanlæg i Københavns frihavn opført 1893–94 blev af Vilh. Dahlerup udformet som en fantasi over københavnske slotte. Trangen til at iklæde også rent funktionsbestemte bygninger en stilhistorisk dekoration har her fået et af sine mest bizarre udtryk. Det markante og fantasifulde bygværk er blevet beundret af utallige S-togspassagerer, indtil det blev ødelagt ved en brand i 1968.

En af de mest pompøse beboelsesejendomme i København er Bredgade 63–65, opført under ledelse af Ferd. Jensen 1886–87. Stukorgierne på facaden dækker herskabslejligheder af ret traditionelt tilsnit.

mæssige plads som verdens herrer, der mildt, men fast kunne styre udviklingen frem mod det fuldendte samfund.

For Danmark var nederlaget i 1864 et chock og en trussel mod selve nationens eksistens. Der måtte tages kraftigt fat, hvis man skulle måle sig med de andre europæiske nationer – hele samfundet måtte moderniseres. Det gjaldt i særlig grad byerne, som måtte bære den overvejende del af en vældig befolkningstilvækst. I København, hvor fæstningsterrænet efter uhyggelige epidemier i den tætpakkede by endelig var blevet opgivet, bredte bebyggelsen sig lavineagtigt ud over forstædernes marker og enge. Boliger, virksomheder og institutioner, alt var blevet for småt og for trangt for en befolkning, der var i dynamisk udvikling. Overalt skød der nye bygninger op i et imponerende tempo – men hvordan kom de til at se ud?

Klassicismen, der havde domineret i over et halvt århundrede, udtrykte noget, der forekom strengt, snusfornuftigt og sagligt, en næsten militærisk disciplin; nu søgte man tværtimod noget menneskeligt, stemningsvækkende og levende bevæget i arkitekturen.

Det konstruktivt saglige blev forladt til fordel for det sværmeriske, udtryksfulde og individuelt prægede.

De svundne tiders stilarter kunne næsten alle bruges. Europa blev gennemrodet af arkitekter på jagt efter „motiver" til deres skitsebøger, som (ved hjælp af det nyopfundne kalkerpapir) kunne klistres sammen på nye måder hjemme på tegnestuen.

Denne febrilske samlermani affødte ganske vist ofte en glødende interesse for stilhistorie, men gav næppe anledning til en egentlig forståelse for stilarternes forudsætning eller for helheden i de bygninger eller bymiljøer, man plyndrede for sine „stemninger".

Man interesserede sig da heller ikke stort for helheder, endsige for planlægning under nogen form. Det var den ubekymrede liberalismes tid også på arkitekturens område.

Allerede i århundredets første halvdel var der – under indtryk af det litterære middelaldersværmeri – taget hul på gotikken. Nu fulgte renæssancen efter – først den ældre italienske, senere den franske. Man åd sig hurtigt gennem barokken og rokokoen og måtte til sidst gribe til orientalske eller mere eller mindre nyopfundne „stilarter": Vikingestil, Jugendstil og forskellige former for nationalromantik.

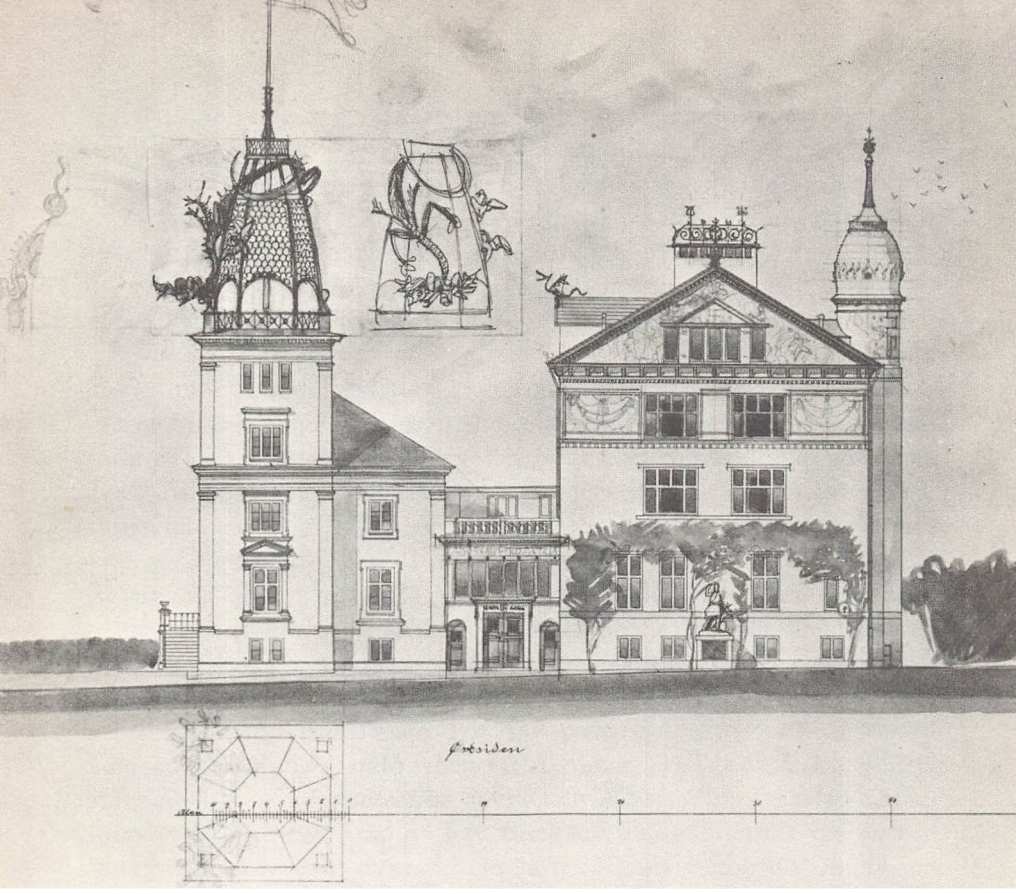

Den dekorative frie historicismes seneste fase repræsenteres i Hack Kampmanns forarbejde til Ny Carlsbergs kontorbygning fra 1901, hvor en stor kinesisk drage omklamrer det paraplyagtige spir. Kampmann tilnærmede sig i senere arbejder en mere forenklet arkitektur inspireret af barok og klassicisme, f. eks. Ny Carlsberg Glyptotekets nyere del.

Mod slutningen af perioden sætter en stærk lede ved hele denne udvendige maskerade ind. Arkitekterne kræver påny saglighed og ærlighed i materialer og konstruktioner, kravet om sammenhæng mellem form, funktion og struktur fører til en grundigere og mere dybtgående planlægning – funktionalismens idégrundlag er ved at danne sig.

Boligens indretning ændrer sig en del – undertiden til det ringere – både hvad plan og udstyr angår:

Det bliver almindeligt at fernisere trægulve i stedet for at hvidskure og eventuelt strø sand på.

Brystningspaneler og lærredsbetræk langs væggene erstattes af fodliste og maling eller tapetpapir.

Pillespejlet, der i over hundrede år havde været et væsentligt statussymbol, bevarer endnu et stykke position.

Centralvarme, rindende vand og WC fandt indpas, i lang tid dog kun i herskabelige boliger.

Gas- og vandforsyning, kloakering og gadebelægning kom efterhånden i orden, men i lange perioder var forholdene rædselsvækkende og sundhedsfarlige, især i det vældige massebyggeri for mindrebemidlede i brokvartererne og forstæderne. Byggeloven fra 1856 afbødede de allergroveste udnyttelser, men tillod bl. a. kælderlejligheder og „korridorejendommene", hvor flere lejligheder blev forbundet af en indre fælles korridor, der ofte kun havde adgang til én trappe. I loven fra 1889 kræves to adskilte trapper, vinduer til det fri fra værelser, værksteder og køkkener, og der gives regler for rumstørrelser, lysafstande og grundudnyttelse.

Bortset fra korridortyperne var der meget lidt opfindsomhed i lejlighedstyperne. Den gamle L-formede plan med hovedhus mod gaden og sidehus langs gården, hvor spisestuen i det indadgående hjørne var forbundet med køkkenet ved en lang gang, forblev fremherskende. Ofte blev sidefløjen af pladshensyn til baghuse, og grundene udnyttedes til bristepunktet, d. v. s. så langt loven og dens dispensationer rakte. Det, der var tænkt som minimumskrav, blev hurtigt det almindelige.

Det hørte til undtagelsen, at arkitekter fik væsentlig indflydelse på planlægningen af boliger. I reglen indskrænkede deres medvirken sig til, at de leverede en pompøs facadedekoration; resten ordnede bygherren og entreprenørerne.

Studenterforeningen i København opført 1909–10 efter en konkurrence vundet af arkitekterne Ulrik Plesner og Aage Langeland-Matthiesen. Huset forener periodens stærke interesse for det barokke gavlhus og for samtidigt engelsk villabyggeri, hvor de store husholdningers differentierede funktioner afspejles i ofte meget komplicerede planløsninger og bygningsstrukturer. Stilen vandt op til 1. verdenskrig betydelig udbredelse i landet og betegnes ofte som „barok-engelsk".

For
Gesunde

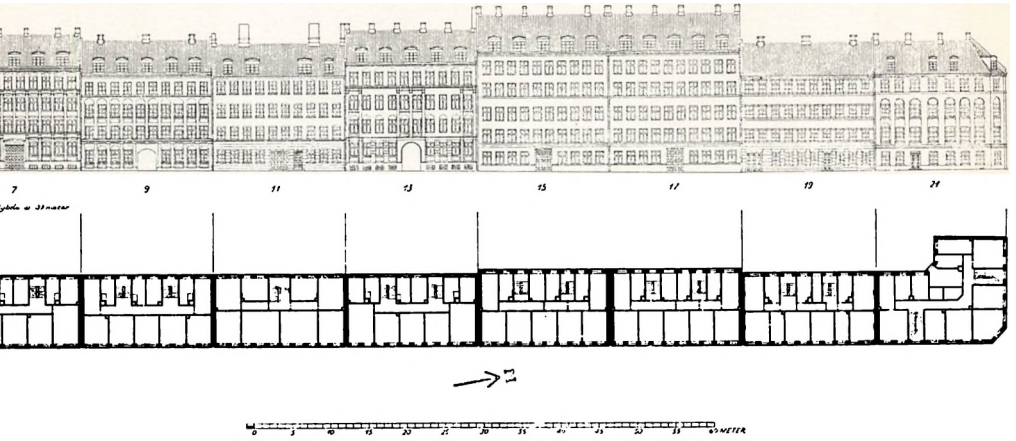

Korridorhuse i Danmarksgade opført mellem 1857 og 72. Flere lejligheder har oprindelig været delt af de fælles korridorer. Forbilledet synes at have været militært kasernebyggeri og giver et grelt billede af indstillingen til samfundets mindrebemidlede ved indledningen af det store massebyggeri på broerne i København. (Efter „Danske arkitekturstrømninger 1850–1950".)

Som reaktion mod den europæiske historicisme opstod en stærk interesse for ældre dansk byggeskik, ægte materialer og gedigent håndværk, der især kom til at præge villabyggeriet både i provinsbyerne og hovedstaden. Andreas Clemmensens „Hegels Minde" i Fredensborg, opført 1905–06, repræsenterer en kombination af disse tendenser med den „barok-engelske" indflydelse. (Efter „Danske arkitekturstrømninger 1850–1950".)

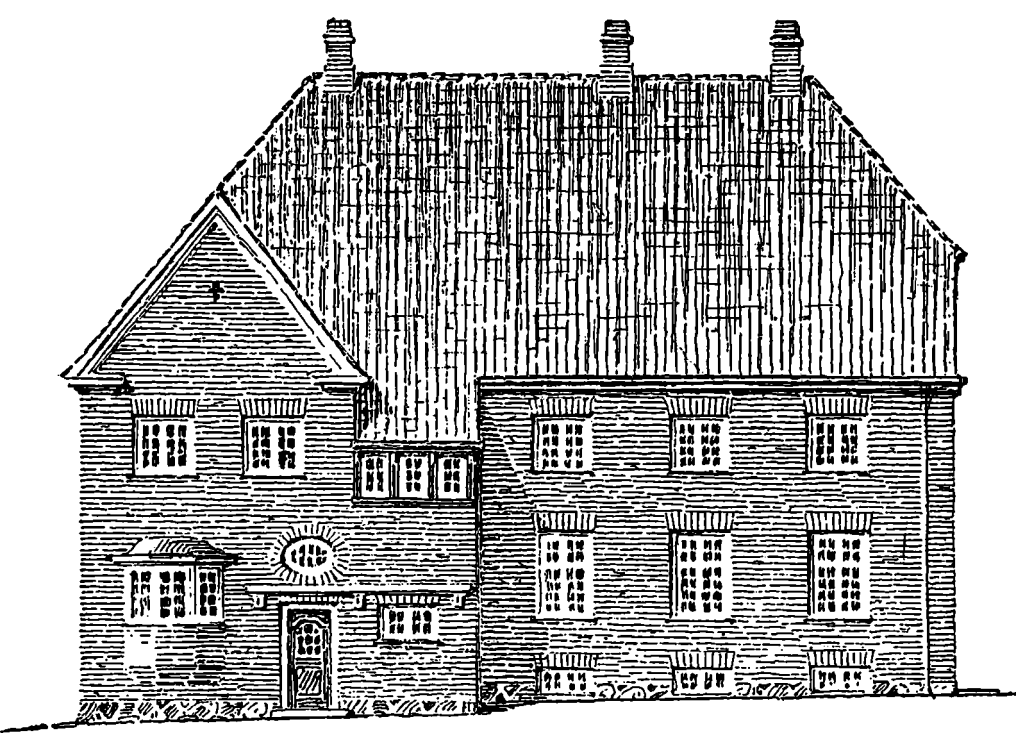

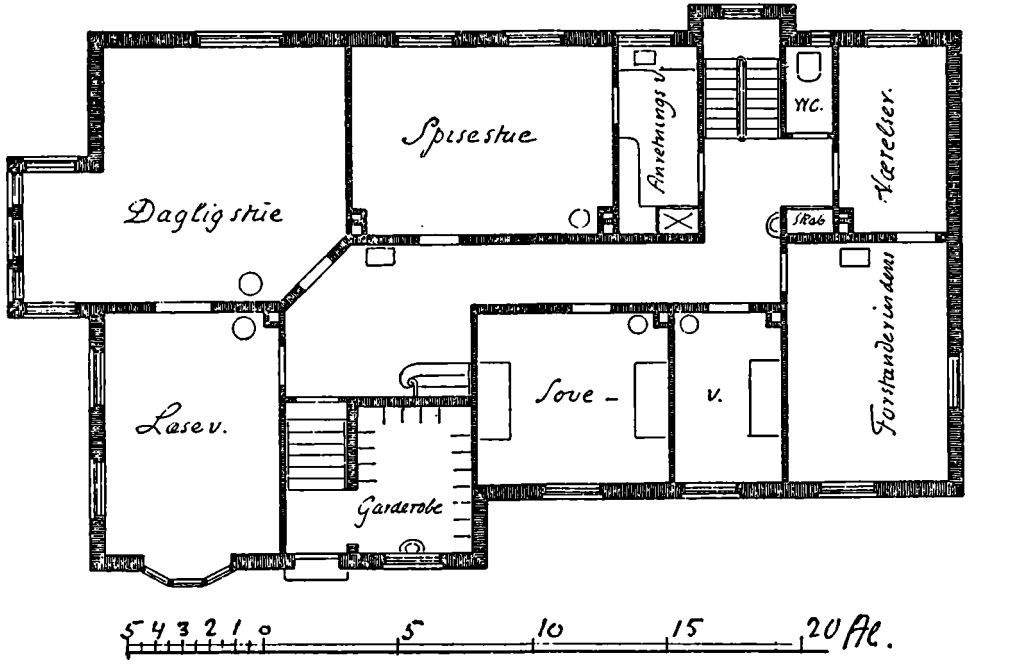
Spisestue
Anretnings v.
WC.
Værelser
Daglig stue
Skab
Læse v.
Sove -
v.
Forstanderindens
Garderobe
5 4 3 2 1 0
5
10
15
20 Al.

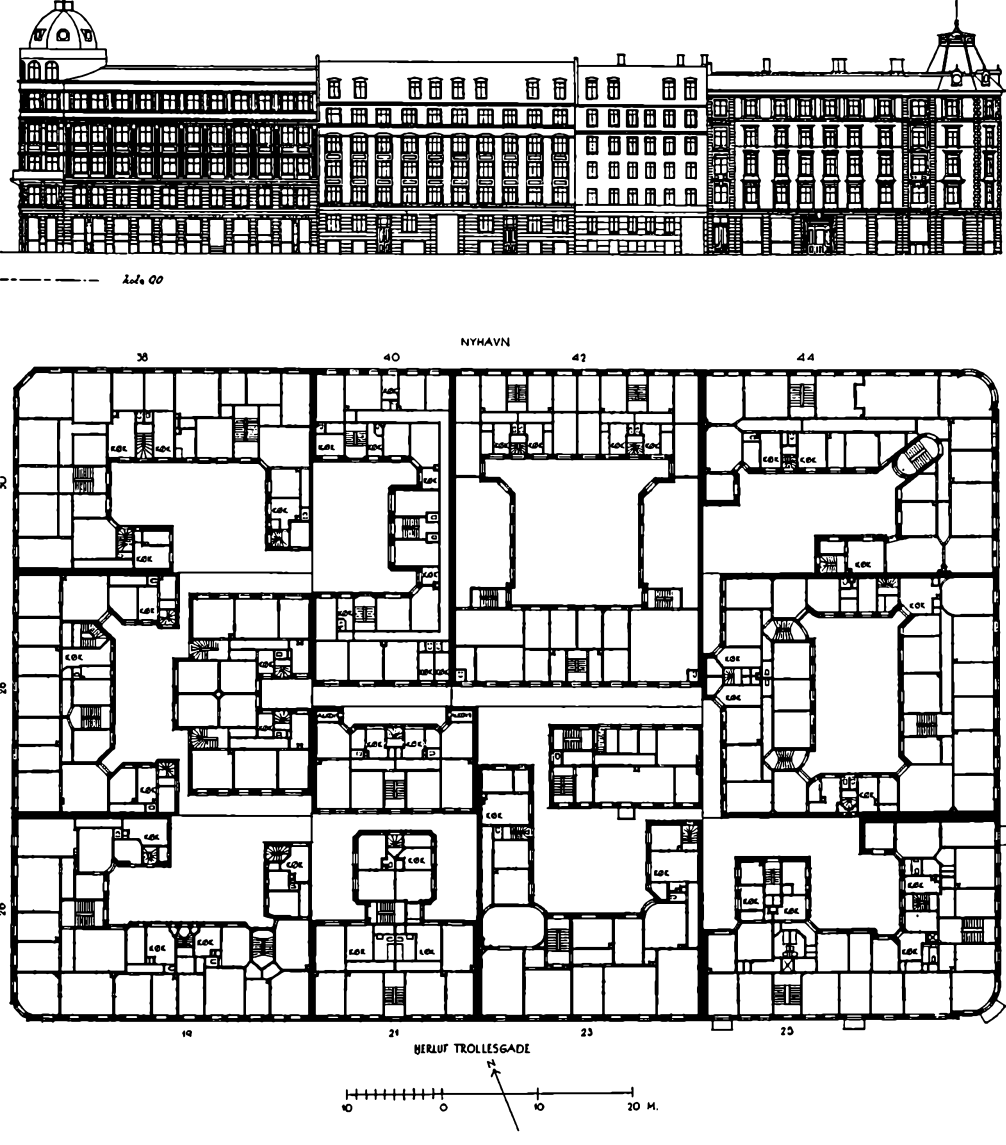

Karrébebyggelse i Gammelholmkvarteret ved Nyhavn. Meldahl forestod kvarterets planlægning, men fik kun ringe indflydelse på selve bebyggelsen, der hører til de mest kompakte i København. Der er klosetter til lejlighederne, men ofte med direkte adgang fra køkken. Bag- og sidehuses lysforhold er uhyggeligt dårlige. Grundene tilhørte staten, som bortsolgte dem til private byggespekulanter omkring 1870. Nu delvis saneret. (Efter „Danske arkitekturstrømninger 1850–1950".)

Dette gælder i høj grad også byggeriet i provinsen, hvor der i og omkring de nyopdukkede stationsbyer opstod et massebyggeri, der ganske ændrede landets udseende. Den bymæssige bebyggelse prægede landdistrikterne i stigende grad.

Mod periodens slutning ændrer den øgede levestandard dog arkitektens muligheder. En ny generation, der vender sig mod større naturlighed og ærlighed i byggeriet, kommer til at præge udviklingen, først af enfamiliehuset i velhaverkvartererne, men snart også af det store boligbyggeri. Både planer og facader gøres mere bevægede og individuelle, og man svinger mellem en tung, barokpræget murstensarkitektur og en snart engelsk, snart nationalt præget byggeteknik, for til slut at vende tilbage til klassicismen.

I byggeteknisk henseende sker der egentlig forbavsende lidt. Bortset fra anvendelse af støbejern og valsede stålprofiler til opnåelse af større lethed og spændstighed i konstruktionerne og cement til fundering og til overfladebehandling, især til imitation af sandstensdetailler, gesimser, søjler og skulpturer, er tekniken stort set uforandret traditionel og håndværksmæssig. Danmark havde ikke ressourcer til at deltage i den internationale kappestrid om store ingeniørarbejder. Den vældige almindelige byggeaktivitet tog det meste af kræfterne, anlægget af søforterne og Københavns landbefæstning tog resten.

Crystal Palace, Forth-broen og Eiffeltårnet blev hos os til Botanisk haves væksthus, Langeliniebroen og tårnet i Zoologisk Have. Både Herholdts hovedbanegård fra 1863–64 og den nuværende fra 1904–11 havde trækonstruktioner, og det samme gjaldt Nyrops udstillingshal fra 1888.

Som en fortsættelse af modsætningen mellem klassicisterne C. F. Hansen og hans svigersøn G. F. Hetsen på den ene side og M. G. Bindesbøll, der repræsenterede den frie, men saglige historicisme, på den modsatte fløj, løber der i slutningen af århundredet to hovedlinjer parallelt gennem dansk arkitektur. Den ene udgøres af Bindesbølls historicisme, der fører gennem nationalromantikken frem til den barok-engelske periode repræsenteret af henholdsvis Herholdt, Martin Nyrop og Ulrik Plemer. Til denne linje hører også Martin Borch, Andreas Clemmensen, P. V. Jensen-Klindt og Ivar Bendtsen.

De fastholdt kravet om ærlighed og om håndværksmæssig og stof-

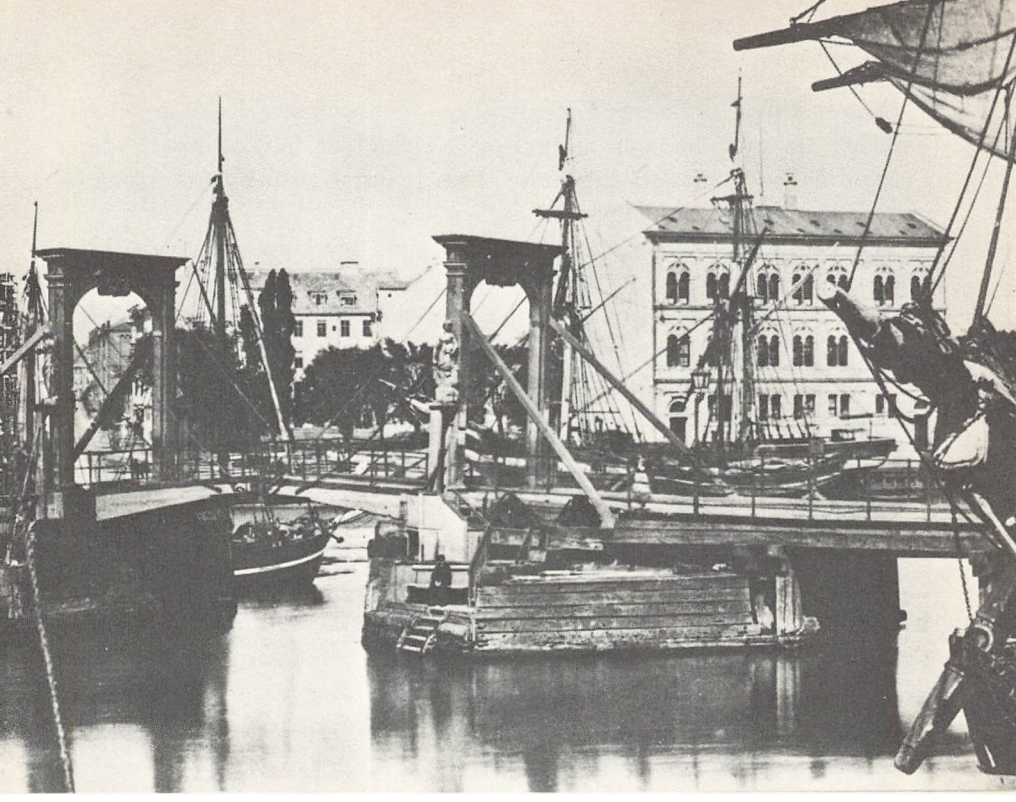

To tidsaldre mødes i dette billede. Den gamle Knippelsbro af træ, stort set i samme skikkelse som Chr. IVs bro, fandtes endnu da ejendommen Havnegade 23 opførtes 1864–65 under F. Meldahls ledelse. Bygningen, en af de første i Gammelholmkvarteret, var oprindelig navigationsskole. Forbindelsen med havnen og skibene har utvivlsomt medvirket til valget af stilen „veneziansk renæssance".

lig kvalitet, undertiden måske lidt rigeligt demonstrativt, og kom for eftertiden til at stå som dem, der videreførte det bedste i vor byggetradition.

Den anden linje følges af „europæerne", hvis førende skikkelse var Meldahl. Til denne kreds hører bl. a. Vilh. Dahlerup, Ludvig Fenger, Vilh. Klein og en række mindre profeter.

Det er især denne gruppe internationale akademikere, der misbruger kalkerpapiret og bevidst lader arkitekturen udarte til rene teaterdekorationer.

Tyskeren Gottfried Semper leverer i sine værker den væsentligste filosofiske baggrund for „europæerne". Bl. a. skriver han:

„... Enhver kunstnerisk skaben på den ene side, enhver kunstnydelse på den anden, forudsætter et vist fastelavnslune, for at udtrykke sig moderne – røgen og lugten af karnevalskerterne er kunstens sande atmosfære. Tilintetgørelsen af realiteten, af det stoflige, er nødvendig, hvor formen skal fremtræde som et betydningsfuldt symbol, som menneskets selvstændige skabelse."

Det er forståeligt, at et sådant evangelium ingen steder førte hen. Europæernes skole var i det lange løb dødsdømt, selv Meldahl skal have erkendt det tomme og åndløse i den og forudset eftertidens hårde dom, som heller ikke udeblev.

Det paradoksale er blot, at vi nu efter et halvt århundredes streng saglighed så småt selv er begyndt at reagere, og gennem vor egen tids popkultur måske er kommet til at forstå europæerne bedre, end vi længe har gjort?

Ingen vil for alvor ønske klunketid og stilforvirring tilbage, men man kan fristes til at tro, at den trods alt indeholder elementer af noget, mennesker har behov for, selvom det meste er surrogat.

Vi er vel grundfæstede nok i troen på funktionalismens sandhed til at kunne kokettere lidt med stukromantikken i en udstilling, hvis formål bl. a. netop må være at meddele en „stemning", byde til karneval i en time eller to.

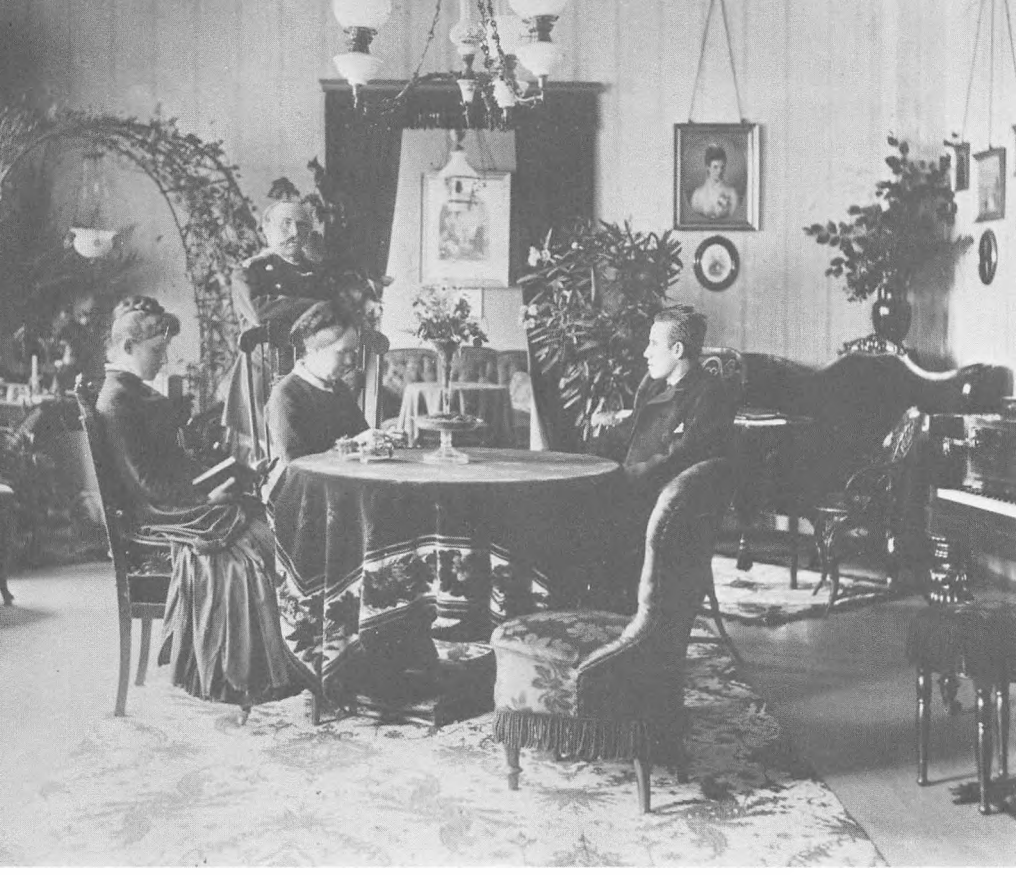

Dagligstue hos oberstfamilie i Middelfart. Fotografiet er fra 1880erne, men stuens møblering er ældre, idet den er typisk for 1860erne, da ægteparret blev gift. Sofaen står på skrå i hjørnet, bordet midt på gulvet omgivet af fire forskellige og temmelig magelige stole. Stolen i forgrunden uden arme var særlig egnet for tressernes pladskrævende krinoline. Til venstre en efeuranke, der vokser i en bue over skrivebordet. Lysekronen er til petroleum.

DERES HJEM

„De krøb op langs alle bordtæpper og portièrer, de kriblekraplede hen langs alle lænestole, en dinglen af uldgarn om vore barnehænder, et dryp af pomponer og et lunt og kildrende brusebad af kvaster", således skriver Otto Rung i sin erindringsbog om de mærkelige små uldne genstande, der betegnes som klunker, og som var en karakteristisk bestanddel af det borgerlige hjem i 1880'erne. Otto Rung gjorde måske lidt morskab ud af disse klunker, men han gjorde det på en charmerende måde, som man gerne tilgiver ham i dag, hvor man har indset, at klunkestilen er en dybt personlig og selvstændig stil, der afgjort har krav på eftertidens respekt.

Til det velfunderede borgerhjem i 1880'erne hørte tre til fire stuer på rad, et herreværelse, en dagligstue, i særlig store huse også en salon, et kabinet, dertil en spisestue, et soveværelse, ét eller to børneværelser og de voksne børns værelser, køkken, pigeværelse og kloset. Var det et særlig avanceret hus, havde man også badeværelse.

I de hjem, hvor man havde en salon, var den det fornemst udstyrede rum. Den havde afløst ældre tiders sal eller selskabsstue, dengang kun nødtørftigt møbleret, men nu udstyret med en mangfoldighed af møbler, der optog hele gulvfladen. Tilsyneladende stod møblerne i en stor forvirring, men, som Tove Clemmensen har påpeget, dog anbragt med plan efter stuens funktion. Der kunne være én eller to med plyds eller silke overpolstrede sofaer kantet med frynser og klunker og fyldt med broderede sofapuder. Sofaerne var anbragt på skrå i et hjørne eller trukket ud på gulvet. Også specielt byggede hjørnesofaer var almindelige. Foran stod et rundt bord med frynset bordtæppe af plyds, og visitkortskålen knejsende på midten mellem læderindbundne fotografialbum med guldsnit. Men også midt på gulvet under prismekronen med levende lys kunne der stå et bord omgivet af behagelige stole eller en paté kronet af en viftepalme; men det var kun i gammeldags hjem, der var stiftet i 60'erne og 70'erne. På vinduespillerne hang store spejle med konsoller foran,

Dagligstue hos en søofficersfamilie i København, fotograferet i 1890erne. Bemærk sofabordet til højre med klunkerne langs kanten og staffeliet med fotografiet til venstre for døren og busten på kakkelovnen. I spisestuen står stuepigen ved det opdækkede bord med samovaren. Fot. i Det kgl. Bibliotek.

en mode med en halvandethundredårig tradition, men nu var vinduerne indrammet af rigt draperede gardiner af fint uldstof kantet med klunker, således at hele vinduesvæggen med sine spejle blev et stort bølgende ornament. Også dørene, der, anbragt midt på vægfladerne, førte ind til de andre stuer, smykkedes med portièrer med draperede kapper. Derfor var fløjdøre i klunketiden upraktiske og for hvem, det var muligt – som hos Christian IX på Amalienborg – blev dørene forandret til skydedøre, eller man indsatte sammenfoldelige filtdøre.

De tunge vintergardiner blev hvert forår, når fyringssæsonen var forbi, nedtaget af tapetsereren og, forudsat at familien ikke ejede et

Grundlæggeren af Dansk Folkemuseum Bernhard Olsen havde tykke portièrer mellem sine stuer og et med kunstige blomster og indisk shawl smykket staffeli i hjørnet ved kakkelovnen, men der er malerier på staffeliet. Fotografi fra ca. 1885.

landhus, hvor sommeren tilbragtes, erstattet af lette sommergardiner, der som oftest var af blondestof. Det hændte også – dog sjældnere – at portièrerne blev udskiftet med nogle af samme lette stof som vinduesgardinerne. Mange steder blev også det store gulvtæppe fjernet i den varme årstid.

Men der kunne være meget andet i salon'en eller, hvor denne ikke fandtes, i dagligstuen. Det var etagèren. Det var et hyldemøbel, sommetider med spejl som bagvæg. Herpå havde man alle de små ting, der kunne tænkes i form af bisquit-figurer efter Thorvaldsen og Canova, porcelainsfigurer fra Meissen og den Kgl. Porcelains-

Kabinet fra overretssagførerhjem i Hillerød. Ægteparret blev gift i 1878, og de her viste møbler skal være anskaffet ved brylluppet. De overpolstrede klunkestole med rødt plydsbetræk bærer etiketter fra hofstolemager C. B. Hansens Etablissement. Gardinerne er nyere. Billedet er fotograferet i 1927, og det meste af inventaret blev i 1961 skænket til Nationalmuseet.

Etagère tæt besat med nips af enhver art – bl. a. vifter og bisquitfigurer. Til højre et naturtræs-blomsterstativ og en skærm med udklip fra aviser og ugeblade. Fra en lejlighed ved Højbro Plads. Fot. i Det kgl. Bibliotek.

fabrik, men der var også ting, og det var de fleste, af beskeden værdi, personlige minder m. m. De var husfruens særlige verden, en verden, der for børnene var dragende, men uhåndgribelig. Zelia Andrup, født Hindenburg, elskede de små udskårne køer på sin moders skrivebord, med de usandsynligt tynde ben, der travede af sted med deres schweizerhyrde på et sort ibentræsfodstykke og den forgyldte hvalfisk af udskåret træ, som kunne lukkes op og i sit indre gemte en lille forgyldt og skællet fisk af sølv med bevægelig hale og røde glasøjne. Otto Rungs moder havde to etagèrer i sin dagligstue med hylder fyldt med nips og rejsesouvenirs, og på et lille bord besat med uldent stof og klunker ved vinduet havde hun et helt kapel af relikvier fra sit eget liv. Det var ikke tingenes skønhed og poesi, der rørte hende, men deres anekdote. Deri ligger netop nipseriets idé.

En anden iøjnefaldende ting i dagligstuen var de store piedestaler formet som søjler eller af ubehandlede grene, som bar potter med store viftepalmer og aspidistraer, og hist og her, der kunne være flere af dem, brugte man staffelier med fotografier af familien eller med et særlig elsket maleri. Det er også set, at staffeliet har dannet basis for en statue af bisquit omgivet af vinrøde plyssesdraperier kantet med klunker. Disse staffelier betegnede et indslag fra kunstnerhjemmet i den højere boligkultur, personificeret i den østrigske maler Hans Makart. Hans store atelier i Wien, som han udstyrede med baldakiner, draperier, viftepalmer og krukker fyldt med store buketter af dunhammere, påfuglefjer, siv m. m. – de såkaldte makartbuketter – blev en Europa-omspændende mani.

Buketterne fandt man selv i mindre hjem, for ingen var vel så fattig, at han ikke kunne plukke siv i naturen. Men der var andre måder, hvorpå man kunne være „kunstnerisk". Man kunne f. eks. have æolsharper i dørkarmen, eller stenalder-kiler lagt på række på et arbejdsbord, eller have tyrkiske glasperleportièrer, der ringlede, når man gik.

Herreværelse fra grosserer Rudolph Christensen og hustru, født Eline Haubergs hjem, Frederiksholms Kanal 18. Møblementet er udført af Rudolph Rasmussens Snedkerier 1890, og væg- og loftsdekorationer er udført samme år. Testamentarisk gave til Nationalmuseet. Elswing fot.

Herreværelset kunne være udstyret med en højrygget sofa med foranstående firkantet bord og mange behagelige stole. Dertil et skrivebord og langs væggene bogreoler. Renaissance- og barok-stilen var i en tid, hvor de historiske stilarter var højeste mode, anset som passende til dette rums udstyr, solidt og maskulint skulle det være, som den rummet var beregnet for. Selv loftet kunne være i renaissancestil med tunge bjælker og ornamenter. Væggene var beklædte med mønstret tapet og gardinerne var tunge og næsten uigennemtrængelige for lys.

Kabinettet, derimod, der var en mindre stue, skulle kun være møbleret med få og lette møbler; Louis XVI-stilen var passende dertil. Men det var jo ikke alle, der kunne rette sig efter moden. I den på side 22 viste stue havde man en lille tomands-sofa, lette nøddetræsstole, et par overpolstrede klunkestole, et pillespejl med konsol, et bogskab m. m. Der var også et sybord. Her eller i dagligstuen kunne også familiens opretstående klaver eller flygel have plads. På væggene hang litografier eller stik efter berømte maleres værker og bisquitrelieffer efter Thorvaldsen.

Spisestuen var husets mest benyttede rum. Foruden til at spise i, blev den i mange hjem den daglige opholdsstue. Hos Soyas „farmor" var den det eneste rum, der var opvarmet om vinteren, og her foregik alt liv. Her læstes aviser og her modtoges visitter, her syede hun og her legede hendes barnebarn.

Spisestuen var, således foreskrev moden i 80'erne, som oftest af egetræ, rigt udskåret i en stil, der var inspireret af renaissance og barok – på samme tid. Bordet stod midt på gulvet omgivet af højryggede stole med rørflettede sæder. På langvæggen ud for bordet havde man til den ene side den store skænk med opsats med hylder og spejl „for", som Crone siger i „Kunsten at møblere sin lejlighed" (1892), „fremfor meget andet må man dog ikke forsømme at anbringe et spejl på en af væggene, hvilket er et absolut uundværligt møbel i spisestuen, idet vi garanterer, at ikke én af bordgæsterne, det være sig mand eller kvinde, undlader at tage et veltilfreds og elskværdigt overblik over sit fysiognomi og sin person, før han begiver sig ind i dagligstuen". På den modsatte væg står anretterbordet, der har en lavere bordhøjde end skænken – det kan også have en opsats med spejl. Over bordet hænger en lysekrone, der brænder med gas eller

Døtrenes soveværelse i et villahjem i København. Bemærk forhøjningen ved vinduet og de svære blomstrede gardiner. Døtrene har hver sin kommode. Fot. 1909 af G. Alexandersen.

petroleum. Selv om det første frarådedes, blev det dog ofte brugt. Væggene kan have høje egetræspaneler og på den øvre del af væggen imiteret gyldenlæder. På gulvet har man kun de færreste steder haft tæppe; det mest almindelige synes at have været linoleum, der har dækket hele gulvet.

Soveværelset kunne have to sammenstillede senge af nød eller mahogni (eller malede, så de lignede de dyre træsorter) under en baldakin kantet med klunker, dertil et stort toiletmøbel med skuffer og vippespejl, en enkelt eller dobbelt servante med kande, skål etc. og et klædeskab. På hver side af sengene natborde. I loftet en ampel.

Forinden vi når til køkkenet, der gerne med det tilstødende pige-

Spisestue hos maleren P. Mønsted. Møblerne, der muligvis er dekoreret af Mønsted selv, er dateret 1901. De viser reaktionen mod det 19. århundredes historiske stilarter.

værelse lå længst borte fra stuerne, lå badeværelset. Det var forsynet med en kakkelovn med kobbertromle og et almindeligt emailleret badekar, men det kunne også have et kar af kobber eller et udført i terrazzo, når det skulle være særlig fornemt. Sidstnævnte sted gjorde man hvad man kunne, for at rummet skulle virke så elegant som muligt. Man lod drapere bomuldsgardiner på samme måde som de fine uldne i dagligstuen. I badeværelset Frederiksholms Kanal 18 var gardinerne vistnok mere beherskede, men til gengæld lod man malermester Juulmann male de nydeligste dekorationer med rosenranker og fugle. Det var almindeligt, at man dengang i hjemmene kun fyrede op om lørdagen, og så badede alle familiens børn to og to i det samme vand.

Til Joseph Marinos patenterede kloset, hvor et sådant fandtes, var

der adgang for familiens medlemmer, men ikke altid for tjenestepigerne, der var henvist til retiraderækken i gården.

Køkkenet var udstyret med et komfur på bagvæggen ved skorstenen. Ved siden af det stod et lille gasbord med et par apparater, således at man ikke behøvede at tænde op i komfuret før middag. Foran vinduet var vasken med vandhane over og på den anden væg en stor tallerkenrække med familiens daglige porcelain. Køkkenet blev i de fleste tilfælde oplyst ved gas, men også petroleum brugtes. Et lille bord midt på gulvet med et par stole var spisested for pigerne. I ældre huse kunne man se ildbænken erstattet med komfur, men i nyere huse stod komfuret frit og blev først lidt efter lidt afløst af et større flisebelagt gasbord med gasapparater og ovn. Spisekammeret,

Dagligstue hos malerne Michael og Anna Ancher i Skagen, formentlig indrettet 1884. Det var ikke altid manglende midler, der gjorde, at kunstnerne lod hånt om deres egen tids mode og anskaffede sig gamle møbler, men dels tiltalte de moderne møbler dem ikke, dels havde de en oprigtig interesse for ældre tiders frembringelser. Elswing fot. 1967.

der var udstyret med hylder fra gulv til loft, gemte krukker med syltetøj og andre rare sager. I Frederiksholms Kanal 18 var spisekammeret delt i to afdelinger med tremmer for. Det ene tjente da til opbevaring af de forråd, for hvilke, der altid skulle være aflåst.

Pigeværelset var det mindste af alle husets værelser. Hertil var der ofte indgang fra køkkenet. Soya beskriver det som udstyret med en jernseng, der mangler det ene ben, en rusten kakkelovn, der aldrig blev fyret i og et vaskestativ. Et rustplettet, blomstret gardin i et hjørne måtte gøre det ud for et klædeskab – og der var ingen stol. Medbragte pigen en kommode, så var der ikke plads til mere i det lille rum, og man måtte kravle op i sengen for at komme forbi. I Otto Rungs barndomshjem havde man tre piger; de boede alle i det samme værelse, og sådan var det almindeligt.

Men det var ikke alle, der boede i herskabshjem. Bevægede man sig i København ud på Nørrebro, så man noget andet. I de store lejekaserner, korridorejendommene, der var bygget efter voldenes fald og samtidig med industrialiseringens gennembrud, fandt man lejligheder på et og to værelser med køkken, der var beboet af børnerige familier, der endda kunne være nødsaget til at tage logerende ind. Privatliv var her et ukendt begreb. Her var ingen bløde tæpper og tykke portièrer til at dæmpe lyden og holde kulden ude, alle vidste alt om alle, men sammenholdet i huset var stærkt. I „rabarberdrengen" Christian Christensens barndomshjem, en toværelsers på Nordvestvej, det senere Rantzausgade, førtes et kummerligt liv. Det var en daglig kamp for føden for mor og tre børn, medens faderen drak sin egen fortjeneste op. Det bohave, der var i den lille lejlighed, var mindre end det nødvendige og kunne, når de flyttede, køres på en trækvogn. Er dette hjems inventar ikke nøje opregnet, så har vi kendskab til, hvad et ungt par i samme kvarter kunne starte et ægteskab på. Til stuen kunne man have en lille billig sofa, fire do. stole, et

---

Køkken i borgerligt hjem på Købmagergade. Et halvandet fags vindue vender ud mod den snævre gård. Til venstre tallerkenrække, foran vinduet vask med vandhane over og til højre for vinduet hylder til køkkentøj. På væggen mellem hylderne sidder gasarmen med skærm og lampeglas. Den var den eneste form for belysning i køkkenet. Gasbelysning i køkken og på gange holdt sig lang tid efter, at stuerne havde fået elektricitet.

bord og pigens opmalede kommode. I sovekammeret to smalle jernsenge og et lille bord, to træstole samt et klædeskab. Den unge pige sørgede for sengeklæder og andre tekstiler og køkkentøjet: spisestel til seks personer á 25 øre pr. tallerken, en gryde 4 kr., en kasserolle 50 øre, en kaffekande 1 kr., en kedel 50 øre og en vandspand 1 kr., og hjemmet var skabt.

Huslejen i firserne i de nye kvarterer på Nørrebro var for en stor lejlighed på tre værelser 30 kr. om måneden og for en toværelsers 8–10 kr. Nogle steder var der étværelsers for fattigfolk for 6 kr.

Det var dog ikke alle arbejderhjem, der var fattige. Der voksede i disse år en solid arbejderklasse op med en sund økonomi, og man kan i det overleverede billedmateriale konstatere en vis ensrettethed i møbleringsprincipperne, såvel i dette befolkningslag som hos håndværkere og de lavere tjenestemandsklasser. En toværelsers lejlighed var normen. Den ene stue var her soveværelse og den anden spise- og opholdsstue. I soveværelset stod dobbeltsengen, toiletbordet med vippespejlet, klædeskabet og vaskebordet tæt sammen i det lille rum, til tider så tæt, at toiletbordet måtte anbringes foran vinduet for at kunne være der. I stuen var en egetræsbuffet med spejl, hvor familiens fineste nips havde plads, et dækketøjsskab, et anretterbord og diverse piedestaler med potteplanter og midt på gulvet spisebordet med petroleumshængelampen, der senere forandredes til elektricitet eller blev erstattet af en helt ny. Endelig husherrens vigtigste møbel, chaiselong'en. Omkring spisebordet arbejdede hele familien. Her læste børnene lektier, og husmoderen syede. Denne møbleringsform findes endnu mange steder. Havde man i sjældne tilfælde tre værelser, var det ene meget ofte „den fine stue", der kun blev brugt ved særlige lejligheder. At familien så måtte klumpes sammen i de andre rum gjorde mindre til sagen. Prestigen var reddet.

På landet fulgte man på herregårde og proprietærgårde møbleringsprincipperne fra byens store hjem, medens man på bondegårdene levede, som man havde gjort det i hele det 19. århundrede og endnu længere tilbage. Det var den faste opstilling med bænk ved vinduet,

---

Badeværelse fra et obersthjem på Steenwinckelsvej i København. Karret er af sorthvid terrazzo, udført af Jensen & Schumacher i 1890erne. De draperede bomuldsgardiner har hængt i badeværelset siden 1898. Elswing fot. 1953.

Soveværelse og spisestue fra et toværelsers arbejderhjem i Flensborggade i København. Ægteparret, der blev gift i 1905, flyttede til Flensborggade i 1909 og boede der til 1958. Det soveværelse, som blev anskaffet ved brylluppet, udskiftedes i 1920erne med et hvidmalet. Spisestuemøblerne var af egetræ og købtes på afbetaling i en møbelforretning på hjørnet af Ullerslevgade og Haderslevgade til bryl-

luppet. Sådanne møbler havde været meget moderne hos det velhavende borgerskab i firserne, og man fik dem specielt fremstillet hos byens dygtigste snedkere. I det 19. århundredes begyndelse blev de almindelige i de solide arbejderhjem, men i ringere udførelse.

De tekniske fremskridt vandt også indpas på landet, og man kunne se den elektriske lysekrone ophængt i den traditionelle bondestue. På toppen af vråskabet fik radioen plads i 1920erne.

stolpeskab i hjørnet ved husbondens plads, bord foran og alkoven på langvæggen overfor.

Omkring den første verdenskrig begyndte de nye tider så småt at gøre sig gældende. Da nåede elektriciteten ud på landet, og man kunne da se den elektriske lysekrone hænge ned over det lange bord i den traditionsbundne bondestue.

I byens toneangivende kredse kulminerede klunkestilen i 1890'erne, og man begyndte at føle, at man havde fået nok af uld og plyds og draperede, klunkekantede gardiner, der samlede støv i uanede mængder. Man måtte have lys og luft, man måtte frigøres fra det indesluttede og bornerte og forlorne liv imellem alle tekstilerne. Under indflydelse af den såkaldte „studio-stil", opkaldt efter det engelske

Dagligstue i Vestervoldgade i København. Møblerne er i art nouveau-stilen og udført 1904 af snedkermester Katrine Horsbøll i Bredgade – ifølge traditionen efter tegning af fru Jo Paulli, født Falkenstjerne. Panelsofaen har indlægninger i lyst træ af fløjtespillende pan'er siddende under et blomsterornament. Stolene er betrukket med rødt silkedamask.

tidsskrift af samme navn, vandt de nye tanker ind i Danmark, tolket for den brede befolkning i det med Emma Gad som redaktør udgivne værk, „Vort Hjem" (1903). Tidens førende smagsdommere med Emil Hannover i spidsen svang sværdet over usmageligheden og gik i sit bidrag til værket hårdt frem mod dekorationsmalernes englebørn med blomsterrankerne og al den forlorne pynt. Man skulle være ægte, man skulle være naturlig. Af draperede gardiner er han ikke tilhænger; gardiner er smukkest, når de hænger lige ned, foroven fastholdt i ringe på en stang. Skønhed i moderne dansk møbelkunst, siger han, er en sjælden egenskab, så sjælden, at skønhedselskende folk må opsøge fortidens møbler og foretrække dem for nutidens. Utilfreds

var han med sine forældres smag, mere positiv over for bedsteforældrenes. „Der er ikke den stilart, i hvilken møbelkunsten ikke har forsøgt sig i de sidste årtier. En gang var det gotiken, siden blev det renaissancen, derpå rokokoen og så empire-stilen ... man vil helst have én stil gennemført i sine møbler, og helst en ny stil for hvert værelse".

Med hensyn til møbleringen bør man nu mest muligt holde møblerne op ad væggene. „Der bredte sig for nogle år siden den hæslige mode at rykke alle møbler, selv dem med upræsentabel bagside, midt ud på gulvet eller sætte dem vinkelret på væggene i stedet for parallelt med disse ..."

Han anbefaler, hvis man har råd dertil, at lade sine møbler tegne af kunstnere, helst malere. Det var da også en maler, Johan Rohde, der på møbelkunstens område blev den betydeligste i Danmark med sine forfinede og enkle møbler. Men det var en eksklusiv møbelstil, der ikke fik den store udbredelse. Art nouveau, jugend- eller som stilen hed i Danmark: „skønvirke" – forblev en udpræget intellektuel stil.

Den enkelthed, den renhed i hjemmet, som Hannover docerede i sin afhandling i „Vort hjem" er det, arkitekter i vor moderne tid stadig bygger på.

At tegne et typisk billede af boligen i Danmark fra 1880–1914 lader sig næppe gøre. Der er lige så mange hjem, som der er familier, nogle mere traditionsbundne end andre. Klunketidens møblering er ikke borte, den lever stadig i de mange skrå møblerede hjem landet over, og det moderne rejselystne Danmark samler nips i form af rejsesouvenirs, der tilkæmper sig en plads på reoler og borde.

Modsætningerne mødes – til venstre en enkelt møbleret ungkarlehybel med jernseng, på det følgende opslag dronning Louises dagligstue på Amalienborg. Trods den tilsyneladende forvirring er møblerne grupperet funktionelt. Kun lidt af gulvfladen er ladt fri. En sådan overmøblering kunne man tillade sig, fordi kvindedragten i modsætning til tressernes krinoliner nu ikke krævede så megen plads. Bemærk skærmen med fotografierne, der skjuler dronningens skriveplads. Den svævende engel til højre (anskaffet 1896) holder en lampe over skrivebordet. Alle småbordene er beklædt med stof og kantet med frynser eller klunker. Overalt er anbragt fotografier. De polstrede stole er anskaffet 1864 og portièrerne er fra 1895. Julie Laurberg fot. 1908–10.

Linned med rynkninger og festonner kunne man købe færdigt, men en husmor med trædesymaskine og tid nok sparede penge ved selv at lave mest muligt hjemme.

KVINDENS PLADS ER I HJEMMET

Husmoderen var hjemmets hovedperson – trods alt. For nok var manden kvindens hoved, men hvad kunne han hjemme? Muligvis dirigere og dominere, men ikke føre hus; måske var det også derfor, han havde giftet sig. En hustru skulle kunne klare alt det hjemlige, under gode økonomiske forhold som arbejdsleder for tjenestefolk, under trangere kår ved selv at gøre det hele, indtil hun fik døtre, der kunne hjælpe med. Men hvem der havde ansvaret for at alt i hjemmet var i orden, kunne der ikke være tvivl om: det var husmoderen.

Det arbejde var en pige opdraget til – ellers var hun i hvert fald ikke ordentlig opdraget.

At der efterhånden blev andre uddannelsesmuligheder og erhverv for kvinder, skulle helst ikke ændre kravene til den gifte kvinde; hun burde være hjemme, hvis ikke økonomisk trang gjorde det nødvendigt at være ude. Havde kvinder alligevel andre interesser end hjemmet, var de „emanciperede", frigjorte. Man oversatte det hellere ved at de var mandhaftige.

Den virkelig kvindelige unge pige skulle kun ønske sig at blive hustru, mor og husmor. Kom hun fra et ordentlig hjem, havde hendes mor hjulpet hende med at samle og sy udstyret. Man burde starte med mest muligt, og i københavnske forretninger kunne man lettere end i småbyer og på landet se, hvad der nu hørte sig til. Standsmæssig sædvane, faderens formue og moderens mening var medbestemmende for, hvad der blev anskaffet af udstyr – undertiden var de nævnte faktorer også stærkt bestemmende for, hvilken mand hun skulle dele bord og seng med.

Bordets dækketøj og sengens linned – med broderi og navnemærkning – kunne der være talt meget om før brylluppet, men aldrig et ord om sengens brug, hvis man hørte til de dannede kredse. Og så blev hun husmor.

Det daglige arbejde var rengøring, lampepasning, indkøb, køkkenarbejde, mad på bordet på bestemte tider og i vintersæsonen tilpas

fyring. Ved begyndelsen af perioden var gulve hvidskurede, og skulle de være pæne og glatte, måtte man ikke fræse træet op med en stiv skurebørste, men tage sliddet på knæ med knofedt og en blød skurevisk, en halmvisk med grøn sæbe, sigtet sand eller kalk i. Skurearbejdet ændredes efterhånden til vask med klud og kost på fernisserede gulve eller linoleum. Til spisestuen var det fint med et linoleumstæppe. I andre stuer var der, så vidt økonomien tillod det, gulvtæpper eller løbere; de skulle slæbes ned til bankning i gården, hvor der var stativer til samme brug; måske også et opslag om at tæppebankning kun var tilladt kl. 9–11, så man kunne sørge for at holde vinduer lukkede, mens skidt hvirvledes op. I det daglige holdtes tæpperne rene på overfladen med snittede hvidkålsblade eller brugte teblade, som blev strøet over tæppet og siden børstet op på fejespån. En tæppefejemaskine med børster var moderne rengøring længe efter det teknisk set fantastiske spring til støvsugere. Uden elektricitet, men med to kvinder til rådighed, kunne man udnytte en støvsugermodel, hvor den ene stod og trådte ovenpå en kasse med bælg, mens den anden gik og støvsugede. Københavnske husmødre kunne fra begyndelsen af 1900-årene bestille motoriserede støvsugervogne, hvorfra der blev trukket en slange ind gennem et vindue. Det var selvfølgelig kun en rengøringsmulighed i de hjem, hvor man også i andre sager havde mod og råd til at acceptere nyheder. Fra omkring 1910 kunne der være tale om rengøring ved hjælp af en privat elektrisk håndstøvsuger; i mindre hjem klarede man sig ved at leje en for timebetaling i den nærmeste rulleforretning.

Efterhånden blev det sværere at få tjenestepiger ned på knæ med en fejespån for at børste snittede hvidkålsblade og vedhængende snavs op samtidig. Så gjaldt det om at få piger fra landet, ufordærvede af tekniske kostbarheder og idéer om at slippe lettest og hurtigst muligt fra et arbejde. Københavnske husmødre ville alt i alt gerne have piger fra landet. På det punkt regnedes København ikke for den bedste leverandør.

Havde man overhovedet råd til pigehjælp, skulle man selvfølgelig have det. Havde man dårligt råd, måtte man indrette sig efter det. Nogle timers hjælp til koksbæring, fyring i kakkelovne og gulvvask eller opvask – altså det grove – kunne man i København forholdsvis

Den velsituerede husmor – her en professorinde – nød livet inde i sine stuer. Rafraîchisseuren på bordet forstøvede hun duftende vand i stuerne med. Lysekronen var beregnet til gasbelysning.

let få billig arbejdskraft til fra børn udenfor skoletid, især hvis man boede i nærheden af et fattigkvarter.

Skulle hjemmet føres både billigt og standsmæssigt – så husmoderen selv kunne være visibel inde i stuerne – ville det jo være det ideelle at have en pæn ung pige i huset hele dagen, men næsten uden løn. Det kunne faktisk lade sig gøre, bare man sad som husmor i et virkelig pænt hjem. Og denne situation kunne man jo være i, hvis man var startet mere standsmæssigt, end ægtemandens indtjening i det daglige kunne klare. Så var løsningen at få en frøkenpige med familiær stilling. Frøkenpigerne var unge damer, som endnu ikke havde ægteskab i vente, som trods alt ikke kunne blive ved med at ligge deres eget hjem til byrde, og dog var for fine til at gå ud og tjene penge; med familiær stilling kunne de komme til at ar-

bejde lige så hårdt som en almindelig tjenestepige, blot mod at få kost og logi og lidt lommepenge. Yderligere havde københavnske husmødre den mulighed for billig pigehjælp, at døtre fra bedre hjem i provinsen og på landet gerne ville til storbyen, da det kunne være en del af *deres* uddannelse til husmødre at få lidt kendskab til hovedstads-forhold. I hvert fald indendørs. De ansvarlige husmødre måtte jo passe på dem, og det forenedes godt med hjemmets arbejde. De yngre damer med familiær stilling sad med ved bordet inde og var højt hævet over almindelige tjenestepiger ved ikke at modtage rigtig løn og ved ikke at skulle have skudsmålsbog.

Et rigtigt tyende havde skudsmålsbog. Det var som regel husherren, der efter endt „condition" skrev i den, at pigen var sædelig og skikkelig og havde tjent dem så og så længe. Hverken det maskuline skrivearbejde eller ordlyden skal man dog lægge for meget i. Det var husmoderens arbejdsfelt at føre hjemmet, men husherrens at afgive skriftlige vidnesbyrd. Og han skrev som regel så pænt, som man plejede at skrive, uanset pigens duelighed og opførsel, for skrev han noget skrapt, kunne det rygtes blandt piger, så man fik svært ved at få fat i en ny. Da det hele ikke betød ret meget i virkeligheden, blev det i 1867 forbudt at skrive skudsmål i skudsmålsbogen, men efter gammel skik blev mange ved med det længe efter, at der kun skulle indskrives tjenestetid og -sted, og bogen beholdt da også det gamle navn, indtil en ny medhjælperlov afskaffede den i 1921.

Søgte man en ny tjenestepige pr. anbefaling eller annonce udefra provinsen eller landet, kunne hun i et brev blive informeret om forholdene i pladsen og her var det – ligesom i skudsmålsbogen – ofte herren, der skrev om de huslige forhold. Fra en af de fine villaer i Rosenvængets allé afgik sådan et brev i 1884:

„Her er kokkepige, stuepige og barnepige, samt en karl, der kommer henad eftermiddagen og bærer brændsel, børster fodtøj o. s. v. Kokkepigen gør spisestuen i stand, sørger for teen om morgenen, smører børnenes skolemad. Mælk og brød bliver bragt ind i huset. Vi spiser frokost kl. 10½, middag 4½. Vi bor alene i en villa, her er 4 børn, den yngste 5 år. Er De vant til at sylte?

Alt går her med ro og fred, vi ønsker at vore folk må føle, de har et hjem hos os, men arbejdet må gøres med lyst, et godt sind og samvittighedsfuldhed. Lønnen er 200 kr. om året, vi giver så høj

Så mange møbler som muligt, billeder, blondegardiner og flot tapet – men dog kun ferniseret gulv i spisestuen. Et hjem med nok af arbejde både for husmoderen og den purunge pige.

løn, da vi holder af, at pigerne sætter i sparekassen. – Jeg er vant til, at pigerne ser pæne ud fra morgenen af. – Min søster er her altid. –"

Pigen skrev tak for tilbudet om at træde i stedet for den afgående kokkepige, og da fruen selv derefter sendte et kortfattet brev, sås det straks i ændringen fra De til du, at pigen var antaget: „Jeg modtog i morges dit brev" o. s. v. Arbejdstiden var der ingen aftaler om.

En ansvarlig husmor burde faktisk slet ikke give en tjenestepige mulighed for megen fritid. Det var man ret enige om i husmoder-

kredse. Og netop fordi pigerne var så bundet, var der heller ikke i begyndelsen ret meget tilslutning til møderne i Kjøbenhavns Tjenestepigeforening – oprettet 1899. Et af programpunkterne her var begrænset arbejdstid, med 1–1½ times frihed indenfor den rimelige arbejdstid kl. 6–7 morgen til 7 aften; yderligere arbejde kl. 7–10 aften burde der betales 15 øre for pr. time, derefter 25 øre pr. time. Og så ville de iøvrigt have fri hveranden søndag fra senest kl. 3 om eftermiddagen.

I årene derefter spurgte nogle af de københavnske husmødre ikke blot om skudsmålsbog, når de skulle antage en ny pige; de spurgte også, om hun var medlem af Københavns Tjenestepigeforening; i så fald ville de ikke have hende inden deres døre!

Selv i hjem med flere piger var der ting, som husmoderen selv mente at burde ordne. Hun kunne før sengetid gå en runde i huset og hefte de lange gardiner med påsyede ringe skjult forneden op på en krog ved vindueskarmen, så pigen lettere kunne komme til at gøre rent på gulvet om morgenen. Hun kunne tildække møbler og nips med shirtingsstykker, så de finere ting ikke blev tilsmudset ved den grovere rengøring. Om formiddagen kunne hun selv vande potteplanterne tilpas og aftørre aspedistraens blade, for de måtte ikke overbruses. Og petroleumslamper osede, hvis man overlod den daglige rengøring til en pige, der ikke fuldt forstod, at kun på fladbrændere skulle vægerne afklippes og rundes lidt i enderne, mens rundbrændernes kun ved et let tryk skulle befries for den forkullede masse, hvorefter børsten skulle stikkes ned i selve brænderen og drejes nogle gange omkring til højre o. s. v.

De problemer blev overstået med gasbelysningen, men der kom andre til, da man omkring 1890 – med betænkelighed – indførte gas til køkkenbrug. Brændsel til komfur og petroleum til en primus (mest til madlavning om sommeren, når der ikke var brug for komfurvarme i køkkenet) var man vant til at spare på, men gassen, der susede ud og kun viste sin omkostning på måleren, skulle piger fra mindre udviklede egne først lære at skrue ned for. Der var altså

En tjenestepige skulle ved pladsskifte have sin skudsmålsbog stemplet hos politiet – egentlig kun en kontrol med bopæl, men mange brød sig ikke om turen til politiet.

Kolonihaven var et påskønnet åndehul for folk fra Københavns tæt bebyggede kvarterer – allermest for de mange, der var flyttet fra landet til byen. Når der ikke var råd til at bygge hus på grunden, lavede man varm mad til på et spritapparat i det fri.

både fordele og ulemper ved at være københavnsk husmor – med hovedstadens muligheder for først at få nyheder inden døre, men også med kvaler på grund af nyhedernes ufuldkommenheder og pigernes nødvendige oplæring. Men i en gasreklame kunne det til gengæld fremhæves, at „husfruerne og deres døtre, når nødvendigheden byder, med lethed kan påtage sig deres egen madlavning, thi denne operation, udført ved hjælp af gas, er så renlig, at hænderne næppe blive tilsmudsede derved."

Fordelen ved tekniske fremskridt var mest indlysende for de husmødre, der selv skulle gøre alt, men det var jo også dem, der boede dårligt og havde færrest penge.

Trods muligheder for fremskridt blev meget ved det gamle. Man vaskede i kældre, og selv i hjem uden hushjælp til andet holdt man så vidt muligt vaskekone – gerne med fast aftale til en bestemt månedsdag, når man havde rådighed over vaskekælder og tørreloft. Men turde husmoderen lægge i blød, før hun bestemt vidste, om vaskekonen kom? Det kunne høre med til en husmors arbejde aftenen før vaskedag at gå en lang tur til vaskekonens beskedne bopæl; først om aftenen kunne hun jo træffes hjemme, og telefon havde hun selvfølgelig ikke. Først efter aftenturen med bekræftelse af aftalen gik husmoderen så i gang med at lægge i blød.

Nogle valgte de dyrere vaskerier, så de kun havde arbejdet med at sortere tøjet: det fine til et lille „fransk" vaskeri i nærheden, de større ting måske helst til afhentning fra et „landvaskeri", fordi tøjet dér blev hængt til tørre i den friske landluft.

For en omhyggelig husmor kunne der gå lang tid med indkøb. Kvalitet og pris måtte vurderes. Måske var det bedre at gå forbi de nærmeste handlende og videre til kødtorv eller fisketorv – man havde i hvert fald en stærk tro på, at varerne dér var billigere og friskere. En frue kunne have sin pige med til at bære mindre indkøb i en kurv, mens andre varer blev sendt. Tjenestepiger ville i reglen gerne gå alene på indkøb. Nogle for at få fritid og frisk luft, andre tillige for at handle, hvor det kunne betale sig bedst for dem selv.

Husmoderens modtræk var at få „kontrabog" hos de faste handlende, så pigens evner til egen indtjening begrænsedes.

For andre husmødre var det største problem overhovedet at få

nogle penge til indkøb. Mandens ugeløn udbetaltes lørdag efter arbejdstid, i København ændredes det dog omkring 1900 til fredag, for at konen om lørdagen kunne få bedre tid til indkøb af søndagsmad. Om der overhovedet var penge kunne være et spørgsmål om mandens lige eller slingrende vej fra arbejdsplads til hjem; snaps var billig, beværtninger talrige. Det kunne være en husmors betydeligste arbejde at stå parat ved arbejdspladsen, når manden kom ud med ugelønnen – og prøve på at redde den. Ellers måtte hun selv klare udgifterne ved både at være på arbejde ude og hjemme. Uanset lang arbejdsdag ude var det en selvfølge, at en kone sørgede for rengøring, indkøb og madlavning. Måske kun brød og færdige fiskefrikadeller fra viktualiehandleren, serveret i indpakningspapiret på bordet, i heldige tilfælde god mad hjembragt fra bedre husholdninger, hvor hun var vaskekone. Arbejde hos private med mulighed for tilgift i mad og klæder kunne derfor sommetider være mere værd end fabriksarbejde for en husmor, der skulle prøve at holde et lille hjem på fode.

Kunne en husmor hæve sig over proletariatet, var der sjældent tvivl om, hvordan hun prøvede at føre sit hus – nemlig som de mere velstående borgerlige i byen. Med hvid dug på bordet, to retter mad til daglig og tre til søndag, så mange møbler som muligt, nips og pynt – og helst en stadsstue, selvom man kun havde en toværelsers.

Man levede endnu i en periode, hvor det naturlige for en ung pige fra de lavere og mellemliggende klasser var at være tjenestepige, indtil hun selv – forhåbentlig – blev gift. Og så prøvede hun at få noget af det samme, som hun havde set i sine pladser, omend måske i billigere kvalitet. I københavnske butikker så man hele udbuddet. Og da modeangivende kredse var vant til pigehjælp, tænkte man ikke på, om det var for besværligt at holde blankpolerede møbler, at støve af i kringelkroge og pudse sølvtøj med krummelyrer. I lavere kredse valgte man samme stil i maskinsnedkeri og i to-tårnet „sølv". Her var husmoderen enepige, og det kunne vel have været praktisk med færre krummelyrer, end i husstande, hvis piger helst ikke skulle have tid til at tænke på fritimer.

Men pigerne blev husmødre og pålagde sig selv ikke at få for meget fritid i hjem med mest muligt at vedligeholde.

URENLIGHED FORBYDES

„Mange af den gamle skole har det sikkert forarget, da de første opslag kom i sporvogne – og siden endda på fortouge – om at undgå spytning", siger Otto Rung i sin bog om klunketidens København. En spytklat mere eller mindre i gadesnavset var ikke noget at tage højtideligt; der flød så meget andet uhumsk. I sin roman „Forskrevet" fra 1890 lader Holger Drachmann sin helt ødelægge en bedre middag ved at holde en tale om, „at denne by trænger til et nyt kloaksystem! Vi er en stinkende by, en usund, dårlig hygiejnisk, svinsk by, – som trænger til et waterclosetsystem". Tålelige blev forholdene på dette område først fra 1903, hvor et tidssvarende kloaksystem var gennemført med udpumpning af spildevandet langt ud i Sundet. Til gengæld gjorde man så begyndelsen til ødelæggelsen af badevandet ved Øresundskysten!

Indtil dette tidspunkt havde åbne rendestene og et primitivt kloaksystem skabt mange ubehageligheder bl. a. ved at udtømme deres indhold i byens grave eller i havnen og kanalerne, hvor en skrækkelig stank udviklede sig. Ved Gammel Strand klagede de handlende over, at fiskene døde i hyttefadene. Flere ildelugtende virksomheder var tid efter anden blevet forvist fra den indre by, men endnu var det brugeligt, at slagtning fandt sted i slagternes porte, hvorfra blod og andre uappetitlige ting flød direkte ud i rendestenen. Først fra 1888 blev det tvungent at slagte på slagtehuse.

Sandsynligvis er det et resultat af byens sundhedsvedtægt, der første gang var blevet vedtaget i 1860 og fornyet og skærpet i 1886. Den gjorde det ialtfald muligt at skride ind mod en gammel, men ingenlunde god skik, som hærgede byen to gange årligt på flyttedagene. På disse dage havde det været en fast fremgangsmåde at kaste alt, hvad man ikke ville beholde, på gaden med det resultat, at hele byen flød med ituslået bohave, udslidte klæder og gammel sengehalm, som først blev fjernet efterhånden af ladegårdslemmernes sørgelige kompagni. 1889 var det sidste år, hvor denne trafik var tilladt.

Et problem, der kunne bringe gemytterne i kog, var byens mange hunde, der frit fik lov at strejfe rundt i gaderne. De tider var vel forbi, hvor hundefangeren med sin lukkede vogn gjorde jagt på dem, mens byens gadedrenge søgte at lægge ham alle mulige hindringer i vejen. Byens øvrighed var dog utilfreds med deres ukontrollerede færden og indledte i efteråret 1889 et felttog mod dem ved at foreslå, at ikke blot skulle alle hunde have polititegn, men større hunde skulle uden for huset føres i kort snor, og hunhunde skulle i løbetiden holdes indespærret.

Det vakte hundeejeres og hundevenners harme. Foreningen til Dyrenes Beskyttelse indkaldte til et offentligt møde om sagen, kraftigt bakket op af en kreds af prominente folk som redaktører, professorer, grosserer, højesteretssagførere o. a., der havde pressen med sig. Her fandt man forslaget ganske uantageligt. „Og hvordan med sådan en hunds naturlige fornødenheder? Skal dens herre stå og holde den i kort snor, mens den udtømmer sig? Vi gad nok se den borgmester, der ville gøre det!"

Forlader vi gaden og går ind i husene, så finder vi også der det gamle vedtagne i langsom nedbrydning for de nye opfindelser og indretninger. Men det gik langsomt. Det gælder den personlige renlighed, hvor André Lütken således i „Opfindelsernes Bog" fra 1877 under omtalen af en bolig for en rigmand skriver, at „soveværelserne bør være simple og uden mange prydelser, for at ens fantasi ikke uden nødvendighed skal blive sat i bevægelse. At der anbringes et badeapparat i soveværelset eller lige ved siden af samme, er meget at anbefale". Men når han kommer til de øvrige kategorier af boliger, mangler denne anbefaling ganske. At have permanente badeindretninger i sit hus eller lejlighed var på denne tid noget helt usædvanligt.

I 1859 havde hovedstaden fået et moderne vandværk (iøvrigt 6 år senere end Odense), men det medførte ingenlunde nogen overvældende brug af vand til den personlige renlighed. Den normale dag-

---

Et sortmalet bræt med påskriften: Lørdags Pligt og et billede af gårdens lokummer gik på omgang blandt familierne i ejendommen, som efter tur skulle sørge for den ugentlige rengøring af udenomsbekvemmeligheden. Lokummerne har en pyntelig facade, men et primitivt udstyr.

Lørdags Pligt.

Styrtebadeapparat

3 Kr. pr. Stk.
Badekar fra 4 Kr. Stk.
Fodbadekar fra 3 Kr. Stk.
Klosetter fra 4 Kr. Stk.
Viktoriakar fra 6 Kr. Stk.
Underdusch fra 1 Kr. 35 Øre Stk.
Bidet fra 7 Kr. Stk.
Emaillerede og Fajance Fade, Spande, Tragte, Potter, Sæbeskaale, Urinals m. m. til ukjendt billige Priser.

Telefon 527. **Charles Hougaard,** Telefon 527.
Blikkenslager og aut. Gas- og Vandmester.
Store Kirkestræde 2,
Hjørnet af Admiralgade, første Sted fra Østergade.

lige vask foregik stadig ved servanten eller ved det spinkle vaskestativ, der havde plads til kanden på en lav hylde. Mange brugte dog også vandhanen over køkkenvasken. På landet indskrænkede den personlige renlighed sig ofte til at give hænderne en omgang under vandposten eller i vandtruget, førend man gik ind at spise. Hænderne tørrede man i blusen eller i buksebagen, hvis man da ikke var så forsynlig at have et håndklæde af groft sækkelærred specielt hertil. I vintertiden blev afvaskningen indskrænket mest muligt. Fra et nordsjællandsk husmandssted, hvor de havde langt og besværligt til vand, fortæller en af børnene fra tiden omkring århundredskiftet: „Men der blev sparet på vandet dengang. Om vinteren kunne en spand vand godt vare flere dage. Så blev vi bare tørret med en våd klud i ansigtet, vel at mærke, hvis vi skulle i skole, for ellers behøvedes ansigtsvask ikke til daglig, og hænderne kunne vi vaske i sneen".

Det var dog nok almindeligt i de allerfleste hjem en gang om ugen at gå kraftigere til værks. På den traditionelle vaskedag, lør-

Vesterbros Badeanstalt på Vesterbrogade 36 betjente ikke blot de kunder, der kom dertil, men bragte også badevand og badekar hjem. Her på billedet er badeanstaltens medhjælper, hr. Krogh, parat til udrykning med det lette metalbadekar over kassen med fire tønder varmt vand. Fot. ca. 1890.

36 T. TULINIUS PA
VESTERBROS
BADEANSTALT
Specialitet
Canske
Vesterbros Badeanstalt.
Vesterbrogade. 36.

dag, stillede man an i et af husets rum med store trækar eller -baljer, der senere afløstes af de lettere og mere bekvemme zinkbaljer, og slæbte varmt og koldt vand til i en passende blanding. Sådan klarede man sig både i købstad og på land. Da der hverken fandtes afløb eller tilløb, måtte så mange som muligt bade i det samme vand, før det blev slået ud. Arbejdet lettedes selvfølgeligt ved tilstedeværelsen af tjenestepiger eller ugifte tanter. Et særligt raffinement ved denne badeform kom frem ved århundredskiftet, hvor det blev muligt at erhverve sig et styrtebadeapparat for 3 kr., så man kunne få en douche, der skyllede det brugte badevand af. Først langsomt kom indretning af badeværelser i hjemmene i gang. Ved den første optælling i 1906 fandtes 4700 københavnske lejligheder med bad, og det var blot 3,8 % af samtlige lejligheder.

De mange fattige familier i byerne var dårligst stillede med hensyn til at kunne pleje den personlige renlighed. Den store engelske forretningsmand, C. J. Hambro, der var født i København 1807, havde øje derfor og skænkede i 1850 Københavns kommune en betydelig sum til indretning af bade- og vaskehuse for de fattigere klasser. Helt til sin død i 1877 vedblev han at give penge til formålet, og det lykkedes da også at få oprettet en række kommunalt drevne anstalter. For dem, der ikke ønskede at besøge disse offentlige bade og som havde råd til at betale for det, kunne færdige bade lejes fra Vesterbros Badeanstalt, der havde til huse i Vesterbrogade 36 fra 1884–1920. Herfra kørte badeanstaltens medhjælper ud med en trækvogn, der var forsynet med en kasse forneden, hvor 4 tønder med varmt vand kunne ligge, og oven på kassen var der plads til et let badekar af metal.

At de offentlige badeanstalter ikke altid var så velbesøgte fremgår af en klage fra 1891, hvori det hedder, at kun et ringe antal damer besøgte dem, hvorfor man tillod sig at sætte et spørgsmålstegn ved renligheden hos damerne. Men hertil svarede en af de angrebne, at mange damer undgår „netop fordi de ere propre, vore alt andet end sirlige badeanstalter" eller foretrækker måske endog at tage til

---

Børnene bades i et transportabelt badekar, der er stillet op midt på køkkengulvet nær komfuret, der både leverer varme og varmt vand. Billede fra omkring 1910 i Stiftsmuseet i Maribo.

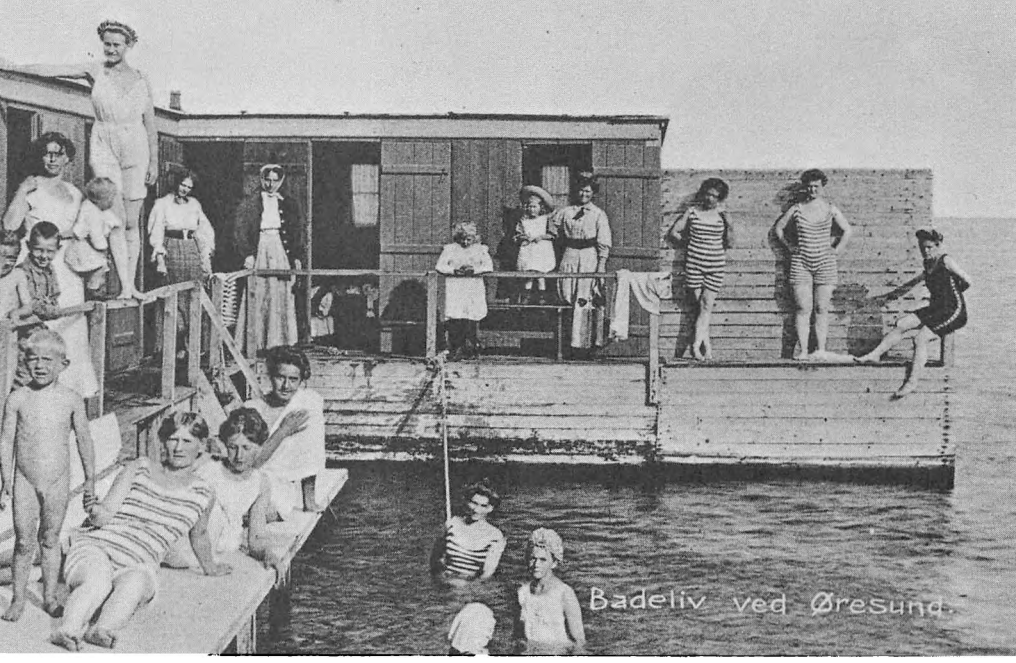

Havbade vandt frem i løbet af forrige århundrede, og en række søbadeanstalter byggedes med forsvarlig adskillelse mellem herre- og dameafdelingerne. Badedragterne var i høj grad tækkelige, men mindre fikse efter nutidens standard. Øresund var endnu friskt, men forureningen var godt i gang med hovedstadskloakernes udmunding i Sundet.

Malmø, „hvor badeværelserne på „Varmtvandshuset" er rene, lyse og rummelige, betjeningen er høflig og behagelig, hvilket den næsten aldrig er i Kjøbenhavn". Og en anden forklarer sagen således: „Fra det ringe besøg i de offentlige badeanstalter kan der ingen slutning drages. Jeg ved, at det store flertal af damer daglig eller flere gange ugentlig bade i deres hjem, enten ved overhældning af koldt vand i en badebakke eller ved at bruge badesvamp og en vaskebalje".

Iøvrigt vandt søbade stadig frem. Tidligere havde man ligget på landet ved idylliske søer, men nu søgte man ud til kysterne, og da samtidig interessen for vandkure var stigende, førte det til anlæggelsen af søbadeanstalter. Allerede i 1825 var Rysensteen Badean-

stalt blevet åbnet, og en fornyet interesse for sagen kom frem gennem lægen Jón Hjaltalins skrift 1842 om „Vandkuren i dens historiske udvikling, nærværende tilstand og resultater". Med allerhøjeste protektion fik han overladt en grund i Jægersborg Dyrehave og bevilling til her at indrette en vandkur- og søbadeanstalt, der som Klampenborg Kur- og Vandanstalt kunne åbnes 1846.

I „Nordisk conversationslexikon" fra 1884 fremhæves de fortrinlige søbade, der fandtes på øerne langs Slesvigs vestkyst og i Kattegat. Her anlagdes badehoteller, ofte kombineret med forlystelser. Når det i den ældste udgave af Trap, Danmark (1860) hedder om Fanø, at „den, der vil bruge søbadene for sit helbreds skyld alene, kan næppe finde noget dertil mere egnet sted end Fanø; men den, der ved et badested tillige søger adspredelse i musik, dans, spil eller sligt, han gør rettest i at holde sig derfra", så tænkes utvivlsomt først og fremmest på de nordtyske badesteder, men der er nok også en snert til badestederne ved Sundet deri.

Mens badeværelser med kar og afløb endnu var forbeholdt de ganske få, tumlede fabrikanterne med mange fantasifulde projekter som de her viste badekar, beregnet til badning i hjemmets stuer.

Nyt i Badeapparate

Sæde- & Børnebad.

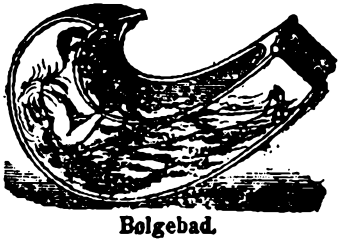

Bølgebad.

Almindelig Bad.

Bølgebadekar.

En Fjerdedel af det Vand, der bruges til en Badestol eller Badekar, er tilstrækkelig til et Bø
Det er en stor Fornøjelse at gynge sig deri, og man tror virkelig at sidde i et Bølgebad (Værelset bliv
vaadt). Apparatet kan stilles om til et Kar-, Douche-, Damp-, Børne- og Sædebad, er dertil lille, bek
tærkt, det vejer kun 40 Pd. og koster komplet ikke mere end et sædvanlig Badekar. Apparatet er unø
for Familier, og anbefales fra mit Lager.

Holger Kjølstad,
65, Kjøbmagergade 65.

Hovedstadens rigeligere vandforsyning medførte ingen hurtig ændring i dens sanitære forhold. Drachmanns karakteristik af byen fra 1890 er allerede citeret.

Der skulle endnu gå en rum tid, før man kunne indrette vandklosetter. Som et à propos til talen kunne de københavnske aviser den 4. marts 1892 skrive i anledning af, at renovationsmændene to dage før var gået i strejke: „I Borgergade, Adelgade og de omliggende smågader, hvor klosetterne ofte er på trappegange, var tilstandene allerede igår utålelige. Går der et døgn til, mener arbejderne, vil der rejse sig et ramaskrig over hele København. – Og man kan vel tilføje: Almindelig udvandring til Charlottenlund for at få lidt frisk luft".

Først 10 år senere havde hovedstaden et underjordisk kloaksystem, som vandklosetterne kunne sluttes til. Indtil da havde lokummerne domineret. Gårdlokummerne var dog blevet øget med stueklosetter, især efter at man ved århundredets midte havde gjort den geniale opfindelse at skille flydende fra fast som i det svensk konstruerede Marino's tørvesmuldskloset. For at nedsætte forrådnelsen og dæmpe den ilde lugt blev der strøet tørvesmuld eller andre egnede stoffer over ekskrementerne, og klosettet var så snedigt indrettet, at det selv besørgede det, idet sædet, når man rejste sig, udløste en mekanisme i den indbyggede tørvesmuldskasse.

Alligevel kunne lugten være vanskelig at holde i ave, hvorfor det i „Vort Hjem" fra 1903 indskærpes, at klosetterne bør tømmes hver dag eller dog mindst to gange om ugen. „En gang om ugen vaskes klosettet udvendig og indvendig med sæbelud og engang imellem med karbolvand." Det er denne indretning i husets intimeste rum som Soya så ypperligt har skildret i „Min Farmors Hus".

Det var ikke blot stueklosetterne eller de mere gammeldags natstole der måtte have en regelmæssig rengøring. Det gjaldt i lige så høj grad gårdlokummerne, der var til fælles afbenyttelse for alle beboerne i en ejendom. En endnu virksom meddeler til Dansk Folke-

---

Tandbørstning går langt tilbage i tiden, men forekom kun hos de ganske få af overklassen. Først i slutningen af forrige århundrede bredte den sig langsomt til større kredse, men blev først almindelig i dette århundrede. Damen fra annoncen i 1875 børster tænder i stort skrud.

Sozodont,

det bedste
Tandrensningsmiddel,
anbefalet af de dygtigste

Tandlæger.

faaes i elegante Etuier, som indeholde en Flaske Sozodontvædske og en Æske Tandpulver, paa de fleste Apotheker, saavel i Byen som paa Broerne, ligesom ogsaa hos mange andre Handlende.

Pris pr. Etui 4 Mk. 8 Sk.

F. O. Wachtelbrenner,
Farmaceut.
Ravnsborggade 16.

museum har for nylig meddelt os, at hun fra sin tid på Nørrebro husker et sort bræt, hvorpå med gule bogstaver var skrevet: „Lørdagspligten lyder så – Gør „huset" rent, slå sand derpå". Denne „lørdagspligt" med renholdelse gik på omgang mellem beboerne og markeredes ved, at brættet blev hængt frem eller overleveret den, der havde „uge".

Inden for rækkevidde af hjemmet eller den hjemlige gård kunne man vel altid klare sig, men hvad gjorde man på offentlige steder? Ved alle offentlige bygninger – kirkerne ikke undtagne – fandtes ildelugtende urinkroge. Der havde været klaget over dette forhold i generationer, men først omkring 1860 samlede magistraten sig sammen til at indrette de første „fornødenhedsanstalter", der iøvrigt forargede borgerskabet, fordi de gav de besøgende mulighed for „fra templets allerhelligste at udveksle glade hilsener med deres bekendte på fortovet". Det var imidlertid kun mændene, man havde tænkt på. „Kvindelig Fremskridtsforening" fandt sig foranlediget til at påpege, at mens der rundt om i byen fandtes „aftrædelsesrum for mænd" til gratis afbenyttelse, var kvinderne ladt i stikken. Først med indretningen af de „underjordiske", hvor den på Amagertorv åbnedes lige før jul 1901, blev kønnene på dette punkt ligestillet.

Forholdene var i så henseende mindre komplicerede på landet. Hvert sted havde vel sit lokum eller „vandhus", undertiden socialt indrettet med 2 til 3 huller i brættet og med udskåret hjerte eller tremmefelt i døren. Men i den kolde og mørke tid benyttedes lige så hyppigt eller oftere grebningen i kostalden, hvor dyrenes varme gjorde det lunere og hyggeligere. I sommertiden var en grøftekant eller et levende hegn eller pladsen bag udhuslængen foretrukket. Her var en håndfuld græs til at tørre sig i enden med altid inden for rækkevidde, behageligere end det tilskårne papir, der hang på sømmet inde i lokumsrummet.

Der er måske intet, der bedre illustrerer situationen i vore bedsteforældres dage end det lille træk, som Otto Rung beretter fra sine barneår, når han ved selskaber i hjemmet havde det delikate hverv at „bære en hatæske, der indeholdt en sekret og hjemlig genstand, gennem dagligstuen, hvor damerne fniste højlydt om salonbordet, og videre ind til den gehejme krog i rygeværelset, hvor herrerne sad ved deres tarokbord og nippede oprømt til den varme romtoddy".

Amerikansk Præparat for Tænder
Mund er en Composition af de ædleste og va
fuldeste antiseptiske sydamerikanske Plantestoffer.
renser, bevarer og forskjønner Tænderne, styrke
hærder Gummerne, kjøler og forfrisker Munde
fordriver ureen Aande. Hver eu Bestanddeel af
i sin Art enestaaende, behagelig, balsamiske Præ
udøver en gavnlig Indflydelse paa Tænder og M
det er blevet offentlig prøvet og anbefalet i
Europas og Amerikas Hovedstæder.

Det kjøbende Publicum advares i dets
Interesse mod værdiløse Efterligninger, som sa
under Navn af »Sozodont«. Ægte van Bus
Sozodont« er forsynet med Hall & Ruckel facsi
Underskrift paa Laaget, hvilket bedes iagttaget.

Ægte »Van Buskirks Sozodont« i eleg
Etuis, indeholdende Elixir og Poudre, faaes ov
hos velforsynede Handlende af Faget.

Hoved-Depôt for Udsalg saavel til Forhandling som Forbrug findes i Kjøbenhavn
Alfred Benzon, Østergade Nr. 18.
M. L. Møller & Meyer, Gothersgade Nr. 8.
F. C. Vilsoët, Vimmelskaftet Nr. 39.
Valdemar Jørgensen, Østergade 56.
I Malmø hos M. Zadig.

Enefabrikanter: **Hall & Ruckel**, New York.

Annoncen for tandrensningsmidlet fra år 1875 taler for sig selv. Bemærk tandbørsten med dens drejede træskaft. Den var dyr at erhverve. Omkring århundredskiftet kostede den 75 øre, en betydelig sum med pengenes daværende købekraft.

Det skulle da være spyttebakkerne, der både i by og på land fandtes i alle hjem. Ganske vist var der bondehjem, hvor man havde været vant til ugenert at spytte hvorsomhelst på gulvene, når det var lergulve, men hvor de nyindførte bræddegulve ikke tillod samme frihed. Det kunne dog være svært at få spyttebakkerne accepteret. Mangen gammel knark spyttede vedblivende på gulvet og anså spyttebakken som en ren og skær dekorationsgenstand, der nu engang hørte med til et moderne hjem. Og da værten i Haandværkerforeningen i Herning i 1888 henstillede til bestyrelsen, at man anskaffede nogle spyttebakker i lokalerne, blev dette urimelige forlangende naturligvis afslået.

Otto Rung kalder spyttebakken „husets måske mest uundværlige møbel" og hævder, at der i reglen stod en i hvert af husets rum, idet de ikke blot skulle tjene dem, der brugte skråtobak og snus,

men de var også uundværlige i forkølelsesperioder og for de mange, der led af brystsyge. Med ændringerne i tobaksvanerne aftog behovet for spyttebakker efterhånden. Det gjorde sig først mærkbart i byen og blandt dens bedre borgerskab. I den af Emma Gad redigerede „Vort Hjem" fra 1903 fastslås således, at skråtobak nu „hovedsagelig bruges af den ubemidlede befolkning, søfolk og landarbejdere". Men på offentlige steder og i de fleste hjem på landet holdt spyttebakken med sin udklippede papirskrave og sit sandindhold sig dog længe efter århundredskiftet.

Den 4. november 1913 kunne dagbladet „Hovedstaden" bringe nedenstående billede i en anmeldelse af den første mannequinopvisning, der fandt sted i København. Begejstringen såvel som forargelsen var stor. En præst fo'r ud i et angreb, hvor han – uden at vide noget derom – udtrykte sine mistanker vedrørende de unge damers moral.

KORSET ELLER REFORMDRAGT

„Ved årets store selskaber eller de spændende dage, når vi skulle fotograferes, blev vi under megen højtid klædt i vort børnegala: den lange fløjlsbluse med mange læg helt ned til de bare knæ og med kniplingskraven dybt nedringet – som om vi var tøse!", fortalte en københavner om sin barndom i 1880-erne, og meget bedre føltes det ikke for en dreng, når han skulle klædes på til spadseretur med forældre på Langelinie søndag eftermiddag: stortrøje med blanke ankerknapper, falsk matroskrave med bændler om maven, grove og evigt kløende uldvanter og matroshat med to lange tøsebånd flagrende ned ad nakken som pigefletninger. Især matroskraven voldte vanskeligheder, for selv i stille vejr rejste den sig øjeblikkeligt lodret i vejret, så drengen måtte trækkes ind i en port og til sin store forlegenhed klædes halvnøgen, for at der kunne blive rettet på kraven.

Børnenes amme kendtes på sin „hedebohue" – sådanne kunne man få monteret hos Magasin du Nord endnu i 1890-erne –, det var et af de sidste tegn, man fandt, på de fordums brogede bondedragter, der havde vekslet i udseende fra egn til egn. Ellers gik alle klædt nogenlunde efter moden, som man stiftede bekendtskab med den gennem butikkernes udstillingsvinduer og gennem modebladene. Netop fra omkring 1870 begyndte de at blive udgivet regelmæssigt også her i landet, som det allerede var sket i Frankrig gennem de foregående henved hundrede år. Stadigvæk havde man dog den gamle opfattelse, at dukker ikke blot kunne være småpigers kæreste legetøj, men også en erindring for deres mødre om påklædningen til bestemte anledninger – kun en ringe forskel fra den tid, da dukker udstyret efter de sidste nye forskrifter sendtes rundt mellem de europæiske fyrstehuse for at bringe bud om modens forandringer. Derfor blev dukkerne indtil 1880-erne fremstillet som voksne damer og fra inderst til yderst forsynet med, hvad der hørte til en dames garderobe.

Kjolernes særlige præg i denne periode beroede dels på deres ophæftning bagtil, yderligere understreget af slæbet, der i 1872 gav

anledning til, at moden blev sammenlignet med en havfruehale. Dertil kom den hastigt skiftende formning af overkroppen ved hjælp af korsettet: indtil omkring 1890 tilstræbtes en let foroverbøjet rank overkrop over hvepsetaljen – det ideelle mål om midjen regnedes til kun 60 cm –. Siden skete der indtil henimod 1910–1915 en gradvis overgang til en S-kurve, idet taljen da helst også skulle være endnu smallere end før. Undertøjet bestod for resten af benklæder, der var åbne i skridtet, en chemise og brusende flæsebesatte underskørter, alt af hvidt lærred og ofte med festons og kniplinger. Benklæder og skørter blev bundet fast med bændler omkring livet, hvilket kunne være tungt at gå med, skønt korsettet virkede med til at fordele trykket. Fra deres tidligste ungdom blev piger vænnet til at bære korset, – en engelsk pigekostskole averterede således med, at eleverne blev holdt indsnørede hele ugen, også om natten, idet de kun fik lov at tage deres korset af et par timer om lørdagen, mens de gik i bad. Man forstår derfor, at de fleste damer efterhånden blev så vant til korsettets støtte, at de vanskeligt kunne tænke sig at undvære det.

I visse kredse indså man imidlertid det skadelige ved korsetsnøringen, og det førte til, at der fremkom en såkaldt „reformdragt". Den blev her i Danmark bragt frem i 1880-erne efter et oprindelig amerikansk forbillede, og skønt ideen ikke opnåede at blive videre populær, fik den dog en vis levetid. Omkring år 1900 udsendte for eksempel et københavnsk modefirma et katalog over reformdragter, hvori der var taget hensyn til alle de særlige krav, der hørte med til reformidéen: først og fremmest hvilede kjolens vægt på skuldrene, og der brugtes ikke noget korset. Derimod hørte der til undertøjet et underliv af solidt hvidt linned, eventuelt med indsat elastik, hvortil man kunne knappe benklæder og skørt, så man undgik belastningen af underlivet. Af hygiejniske hensyn blev benklæderne syet sammen.

Afskaffelsen af korsettet blev dog en følge af helt andre tendenser indenfor moden, som begyndte at gøre sig gældende henimod århundredets slutning. Som så mange gange før tog damerne mønster efter herrerne, hvis påklædning allerede gennem nogle år havde un-

---

Den velhavende familie foran den malede baggrund i fotografens atelier 1888. Alle er i stadstøjet.

Tøj – især meget tøj – stiller forskellige krav til bæreren om „at føre sig". Her ser vi københavnere i promenade-påklædning ved Søerne o. 1905. Damerne til venstre har et lille diskret greb: med venstre hånd hanker de op i venstre side af nederdelen, hvorved de bliver i stand til at gå mere utvungent – f. eks. ned ad en trappe.

Damelingeri gengivet efter „Reform Mode-Katalog" ved Marius Hartz, Vimmelskaftet 45, København. Kataloget er fra 1903. Ideerne bag „reformdragten" var fornuftige nok, og det var vel netop fejlen ved dem. Hvornår har moden ladet sig diktere af fornuften?

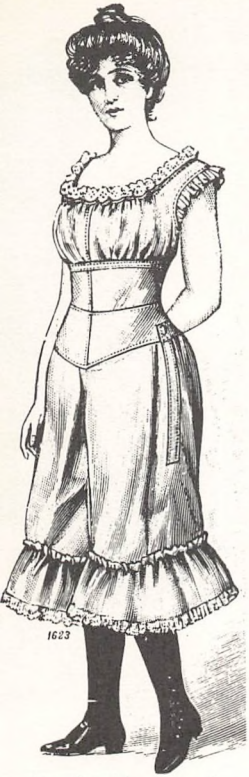

90. Combination af Alpacca med Shirtingsbenklæder, der kan knappes paa.

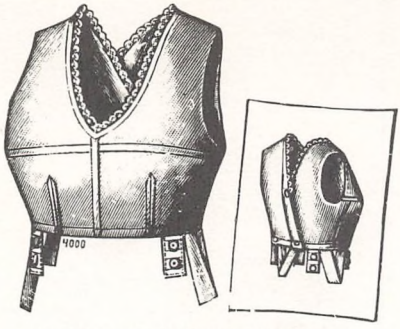

91. Underliv, indrettet til al knappe Nederdel og Strómper paa.

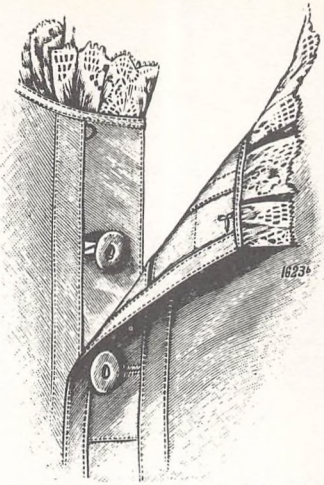

92. Lukke for Underliv, Liv etc.

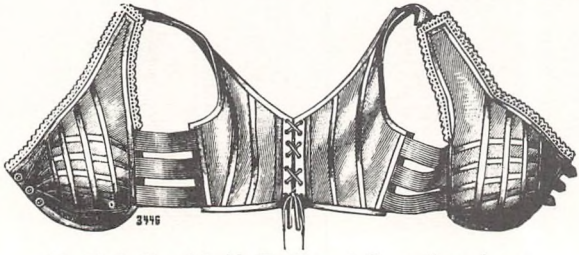

93. Underliv af hvidt Drejl med Gummibaand paa Skuldrene og under Armen.

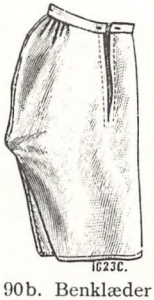

90b. Benklæder til at knappe paa.

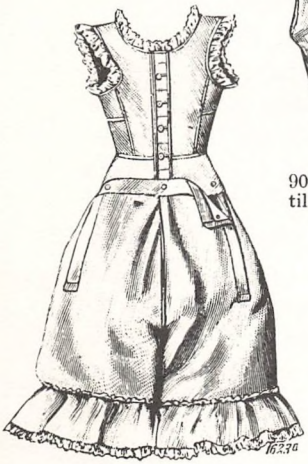

90a. Afb. 90 set bagfra.

94. Reformbenklæder. (Set forfra og bagfra.)

Med paasatte Volanter; til at bære lige under Kjoler uden Skórt.

Selv om reformdragten havde svært ved at slå igennem i moden, fandt man anvendelse for den – f. eks. i skolen. Her ser vi en klasse i frøken Zahles pigeskole i København iført reformdragter – parat til gymnastiktimen. Billedet er fra 1904.

dergået en vis forandring i retning af det mere sportsprægede. Dette hang sammen med, at den eneste sport, man hidtil egentlig havde haft brug for en særlig påklædning til, var ridning – dette gjaldt både damer og herrer. Men nu blev det efterhånden mere brugt at dyrke skiløb, badning ved kystbadestederne og cykling ikke at forglemme, således at herrer foruden diplomatsættet og kjolen fik brug for tøj af mere bekvemt tilsnit. Ved selskaber, hvorunder de trak sig tilbage til herreværelset for at ryge, skiftedes kjolen til „smokingjacket" sålænge, for at damerne ikke siden skulle mærke ubehag af røglugt, der hang fast i tøjet. Om dagen gik man enten med en forholdsvis kort, lige afskåret jakke med benklæder og vest af samme slags stof. Men det blev dog anset for mere elegant, om man

gjorde brug af jaketten, der var et nyopdukket klædningsstykke af form omtrent som en enkel livkjole af mørkt stof, hvortil der brugtes stribede eller grå benklæder.

Svarende til dette iførte damer sig spadseredragter, der var syet i et snit, som nært svarede til herrernes jakker. Ganske enkelte anskaffede sig buksedragter beregnet til cykling, men mange flere klarede sig i stedet med spadseredragten også til dette formål. Sammen med modepåvirkningen fra det engelskprægede herretøj fik damerne også andre impulser fra England, der dengang som nu var toneangivende for herrer. Derved opnåedes på mange måder en større frihed for kvinder, hvilket faldt sammen med kvinders voksende politiske frihed i disse år. For dragten blev det tillige afgørende, at der i de første tiår af dette århundrede blev stor begejstring for japansk kunst og derved også for japanernes klædedragt. Dette blev i høj grad mærkbart efter omkring 1911–1912: kimonoens bløde fald om skikkelsen uden skarpe overgange mellem krop og lemmer blev også idealet for Europas kvinder.

Hvad enhver ung mand simpelthen måtte vide – et påklædningsskema for herrer efter „En gentlemans A. B. C." Den udkom i 1915, da millioner af unge mænd havde fået deres garderobeproblemer løst af militæret og tilbragte mere tid på bunden af skyttegravene end ved intime middage i klubben.

Dag-

Lejlighed	Frakke Overfrakke	Vest	Benklæder	Hat
Dag Bryll. Eftermiddags-Visit	Diplomat eller Kjole Paletot.	Sort Vest	Stribet Kamgarn og Cheviot	Silkehat
Forretning Gadepaaklædn.	Jaket Jakke Paletot	Samme Materiale som Jaketten eller mønstret	TilJaket graastribede, til Jakke Benkl. af samme Stof	Filthat, sort stiv ell. kulørt blød Filthat
Sport	Norfolk eller toradet Jakke Paletot.	Mønstret Flonel-Vest med Klaplommer	Tweed Flonel eller af samme Stof som Jakken	Tweed Hat eller Hue
Eftermid.s-the Kirke Promenade	Diplomat Jaket Paletot	En ell. toradet samme Mat. som Frakken ell. mønstret	Stribet Kamgarn	Silkehat

Aften-

Bryllup Bal Middag og Theater	Kjole Paletot	Enradet af hvidt Pique eller Silke	Sorte med Galoner	Chapeau Mecanique
Intim Midd. Jagt Midd. Klubben	Smoking Paletot	Sort ell. hvid i Pique og Silke el. af Stof som Smokingen	Samme Stof som Smokingen med Galoner	Silkehat eller Filthat

Paaklædning.

Skjorte Manchetter	Plip	Slips	Handsker	Støvler
Hvid med faste Manchetter	Lige opstaaende ell. m. ombøjede Hjørner	Perlegraa Ascot. Sort og hvidt four in hand	Ruhandsker	Lakstøvler m. Knapper Klædes- eller Chevreauskr.
Kulørt med faste Manchetter	Dobbelt eller m. ombøjede Hjørner	Kulørt Bindeslips eller Four in hand	Kulørte Ruhandsker	Snøre-Støvler eller Sko
Flonel med bløde Manchetter	Blød af samme Stof som Skjorten	Bindeslips	Skind eller Traad	Snøre-Støvler eller Sko
Hv. mønstret Skjorte med faste Manchetter	Dobbelt eller m. ombøjede Hjørner	Ascot eller Four in hand	Lyse Ruhandsker	Lakstøvler Klædes- eller Chevreauskr.

Paaklædning.

Hvid Lærred eller Pique med faste Manchetter	Lige opstaaende eller Knæk-Plip	Hvid Slips glat eller Pique	Hvide Ruhandsker	Lakstøvler ell. udskaarne Laksko
Hvid med faste Manchetter	Dobbelt eller Knækflip	Sort Sløjfe	Ruhandsker	Lakstøvler

Som noget nyt begyndte man at fremvise modenyhederne ved offentlige mannequinopvisninger. Skandinaviens første afholdtes i København i 1913. De arrangeredes som celebre matinéer med teservering og musikalsk underholdning, idet der udelukkende var adgang for damer. Men disse opvisninger var eksklusive i deres form, og modenyheder vandt stadig først og fremmest udbredelse gennem bladene og ved folks indbyrdes påvirkning.

I verdenskrigens fodspor fulgte en ændring i folks påklædning, som skulle blive af gennemgribende betydning for alle, men som i øjeblikket måske særligt mærkedes i kvindedragten: de måtte udfylde de pladser i det civile samfund, der blev ledige under mændenes militærtjeneste, hvilket betingede, at de anlagde en hensigtsmæssig arbejdspåklædning: præget af brunlige farver, med skørter så korte, at det grelt stred mod den gængse opfattelse af anstændighed, samt – lige så anstødeligt – kortklippet hår, hvortil kom en kraftig make-up.

Mest af alt var dog ændringen i selve den måde, ny mode formedes på, et udtryk for den omvæltning, der fandt sted i årene henimod 1920: modekongerne var i denne periode ikke nyskabende i samme forstand som førhen, men var i højere grad kommet til at spille en rolle som formidlere af, hvad der knyttede sig til den folkelige dragt, således at den blev mode.

BARNDOMMENS ÅR

En ung værtshusholder på Frederiksberg havde efter en lang nats venten fået en søn og i sin glæde bød han sine gæster, der havde våget med ham, ind i barselstuen. Blandt vennerne var Holger Drachmann: „Og jeg fulgte efter manden ind i det trange værelse, hvor en petroleumslampe og et nedbrændt lys stod ved sengen – medens morgensolen brød med en ligesom skærende glæde ind under det indigoblå rullegardin. Fra hovedgærdet af sengen stirrer dette par overnaturligt klare øjne den fremmede i møde. De hverken undrede sig eller spurgte ... de tindrede endnu af kampen ... Noget borte stod to ganske små fruentimmere, et spinkelt og et bredere. De puslede ved en pakke, som bevægede sig og skreg som en kattekilling. Der lugtede stærkt af kaffe. En dejlig dreng! sagde jeg."

Det var enhver kvindes ønske „at ligge pænt", og i ventetiden var hver tænkelig klud blevet vasket, syet og pyntet efter bedste evne. Jordemoderen eller „madammen" sendte man bud efter, når øjeblikket var inde, og var det første gang var en nabokone eller en kvindelig slægtning forinden spurgt til råds og bedt om at stå bi, mens det skete og i tiden derefter. Havde man råd til det var en sygeplejerske bestilt til at tage ophold hos familien den første ugestid. Lægen blev først hentet, hvis der indtraf komplikationer eller begyndende kulderystelser skabte frygt for barselfeber. Efter fødselen fik moderen anlagt et støttende og strammende mavebælte og hun skulle herefter ligge på ryggen i mindst ti dage. En barselseng af en tre ugers varighed blev anset for passende. Måske kunne værtsholderens kone hvile med sin førstefødte, men hvis det næste barn året efter meldte sin ankomst, begyndte vanskelighederne. Københavnske læger kom gang på gang ud for fortvivlede forhold, når en kone fødte sit fjerde eller femte barn, mens de øvrige små hujede omkring hende i det lille kammer. Det var en indrømmelse til et stort behov at professor Howitz i 1896 oprettede et fødehjem på Frederiksberg. Her kunne foruden de betalende patienter ubemidlede gifte kvinder fra Frederiksberg og Valby ligge vederlagsfrit.

Fødselsstiftelsen i København var i sin tid blevet oprettet af Frederik den 5. for at komme de mange fødsler i dølgsmål og barnemord til livs. Her blev stadig ydet hjælp til ugifte fødende, men det viste en ændring i arbejdet, at der i 1894 i forbindelse med fødeafdelingen blev oprettet en lille gynækologisk afdeling.

Fødselstallet lå i 1881–90 på 31,9 pr. tusind indbyggere. I dette årti kulminerede fødselstallet, hvorefter det langsomt faldt, indtil det i 1960erne kun var det halve. Også spædbørnsdødeligheden var høj, syv gange så høj som idag, idet 13–14 børn af hver hundrede levendefødte ikke nåede at blive et år.

Antallet af børn født uden for ægteskabet var stort, og ser man på de unge mødre under tyve år, var over halvdelen af børnene uægteskabelige. Mange barnløse ægtepar var indstillet på adoption, men et barn – et drengebarn – af høje, velskabte og dannede forældre var mest eftertragtet, her kunne ydes en større dusør. Kun idealister ønskede at tage resultatet af en løs eller tvivlsom forbindelse til sig, og mange mødre vægrede sig ved straks at give afkald på deres barn. Derfor blev disse små sat i pleje, meget ofte under særdeles fattige og kummerlige forhold, hvor plejepengene betød et væsentligt tilskud til plejemoderens og hendes families underhold.

Den almindelige udvej for disse unge ugifte mødre i 1880erne var at sætte barnet i pleje og selv tage plads som amme hos en velstående familie. Pigen fik en større løn end hun ville have fået som tjenestepige, og herskabet tilkøbte sig for blanke kroner og en daglig skål varmt æggeøl den ømhed en moder føler for det barn hun har ved brystet.

Ammen boede sammen med familiens spædbarn og udover at passe barnet og vaske dets linned måtte hun for mælkens skyld ikke overanstrenges. Stuepigen stod til hendes disposition, hvad der nok kunne give gnidninger mellem parterne. Ammens officielle påklædning var en idealiseret hedebodragt, hertil hørte en sort folderig nederdel med røde borter, hvidt forklæde og hue med guldnakke; i denne stads kørte hun tur i Kongens Have eller på Langelinie med sin

---

Eiler – knap ét år gammel – på skødet af sin amme. Familien havde mistet sin førstefødte på grund af underernæring og havde derfor ammer til de fire følgende. Fotografi fra 1899.

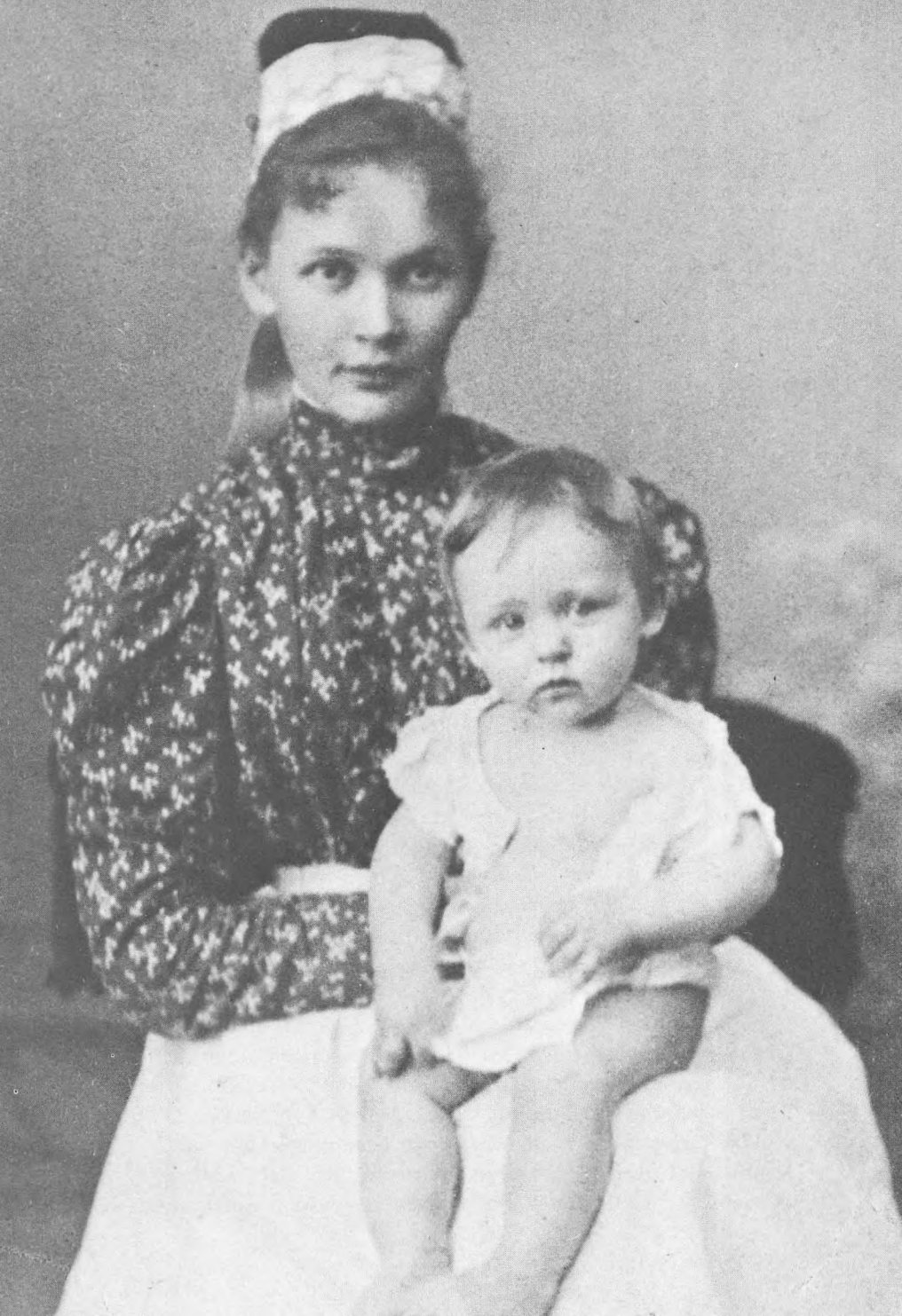

Adoption.

Et hæderligt Ægtepar med et komfortabelt Hjem, som elsker Børn, ønsker at adoptere et Barn, naar Vedkommende kan skaffe Manden en fast Stilling, ikke under 1200 Kr., da da han ellers ikke tør paatage sig et saa stort Ansvar. Vedkommende har en god Plads som Vicevært. Billet, mrk. Barn 1323. modtager dette Blads Kontor.

En lille Pige, 3 Uger gl., ønskes bortadopteret til Folk, som af Gudhed og Kærlighed vil tage Barnet som deres eget mod en mindre Udbetaling. Billet. mrk. 816, modtager Adam ved Tivoli.

Plejebarn.

Et lille Barn ønskes i Pleje, enten med en Udbetaling en Gang for alle eller maanedsvis. Man bedes henvende sig til Jens Peter Jensen, Frederiksborg Nyhuse, Hillerød.
Pleje-Tilladelse haves.

betroede skat i en barnevogn af kurveflet eller betrukket med sort voksdug. Meget fine børn blev om sommeren båret på promenaden af deres amme.

Selvom enhver amme selv havde født et barn, tænkte ingen på eller talte om disse børn. En lille dreng fik med sine søskende lov at gå tur med deres rare, tykke amme. Da man nåede ind i en baggård i Adelgade tog hun børnene „med op ad en hønsestige til et loftsrum, der var fuldt af våde bleer, og hvor en madamme med kyse passede ammens lille pattebarn, der var sødt og lo, når vi dikkede hende under hagen. – Det, hun havde i sit hår, sagde Lisbeth, var ikke andet end lidt skurv, og ikke lus. – Og Lisbeth havde sukker og gryn og en hel flaske af vores børnemælk og ægte herregårdssmør med fra vores spisekammer til den rare madam Nielsen og hendes tre små søde plejebørn."

Efter århundredskiftet var det ikke mere moderne at lade en fremmed amme sit barn. Mødrene syntes efterhånden at det var naturligt selv at give bryst, og den mælk man efterhånden kunne supplere brysternæringen med, var af en bedre og renere kvalitet.

Tilskyndet af de mange rystende beretninger om vanrøgt og mishandling af plejebørn, var på privat initiativ i 1870 blevet oprettet et børnehjem i København. Bestyrelsen havde dog øjnene åbne for den

fare, der ville ligge i at et uægte barns moder blev fritaget for at forsørge sit barn. Derfor ville man ikke uden overbevisende grunde optage et uægte barn, hvis moder var faldet mere end én gang, og ugifte mødre måtte altid for pasningen af deres barn yde et vederlag, der stod i forhold til deres løn. For at hjælpe helt små børn på bedst mulig måde, blev børnehjemmet udbygget således at man kunne optage ugifte mødre med deres spæde børn mod at de samtidig kunne amme og pleje et andet ellers hjælpeløst barn. I 1890 kunne man huse 12 mødre og 24 spædbørn. En frugtsommelig kvinde, gift med en murersvend, henvendte sig til børnehjemmet om hjælp. Hun havde mistet fem spæde børn, fordi hun ikke havde die til dem. Den nyfødte blev opammet på hjemmet og var sund og rask. Hvis der ikke var skaffet børnene et hjem inden de var syv år, blev pigerne anbragt på Frederik den 7.s stiftelse for forladte og

Mødre og børn i haven foran „Børnehjemmet af 1870". O. 1914.

hjælpeløse pigebørn i Jægerspris. Drengene kom på børnehjemmet Bethania på Fyn.

Når familiebarnet var vænnet fra brystet og overgik til vællingen og tvebaksmælken, gik det fra ammens virkekreds over til flokken, der blev regeret af barnepigen. Endnu en lille seng blev sat ind i barnekammeret, hvor pigen fik endnu sværere ved at få sine timers uforstyrret søvn. I de mange hjem, der ingen piger havde, blev det ofte overdraget en storesøster på tit kun 6–7 år at passe et par mindre søskende. En arbejderfamilie kunne dårligt eksistere på én dagløn, begge forældre måtte arbejde. Mange mødre syede hjemme, men det gav en ussel fortjeneste. Håndværkernes og de handlendes forretninger krævede også begge ægtefællers medvirken. Hvor moderen arbejdede ude hele dagen og der ikke kunne skaffes pleje til barnet, kom det hen hos asylmor. Siden 1828 havde man haft asyler, hvor børn under skolealderen kunne beskæftiges og få mad.

Skolepligten begyndte med det fyldte 7. år og ophørte med det skolehalvår, i hvilket barnet fyldte 14 år. Og i modsætning til mange små skoler på landet, hvor der kun blev givet undervisning en trediedel af årets dage, skulle man i København og dens forstæder i skole hver dag. Der var to slags skoler, de private betalingsskoler og friskolen, den kommunale folkeskole. Bourgoisiets børn blev sendt i dyre privatskoler, der hver for sig hvilede på traditionerne og havde som mål at give respekten for disse videre, ofte ved særdeles håndfaste metoder. Andre betalingsskoler blev under et kaldt kroneskolerne, for de månedlige skolepenge var i 1876 blevet sat til en krone. Disse penge forslog kun lidt til skolernes drift, men formålet var da også at skabe en sondring mellem miljøerne. Friskolen stod i den offentlige mening som proletarskolen, og stræbsomme håndværkssvende og selvstændige handlende betalte kronestykket for at deres børn skulle få en bedre omgang end de kirtelsvage, snottede og lusede unger, der i flokke gik til angreb på pæne børn, når disse var på vej til deres skole. Det kunne dog også være omvendt, og stod man overfor en klynge drenge, der med iturevne bluser og lapper på knæ og buksebage gik løs på hinanden med tasker og bogremme så bøgerne fløj og blodet flød, var det svært at se hvem der hørte til hvilken gruppe. Kun „jenerdrengene" kunne altid genkendes. De børn der var under fattigvæsenet, blev herfra forsynet

Pigeklassens elever på vej til skole o. 1905. Det er sommer og børnene går i ærmeforklæder uden overtøj, men ingen pæne små piger kunne tænke sig at gå på gaden uden hat.

med varmt og solidt tøj. En rund hue var karakteristisk og snittet i jakken afveg fra det almindelige. Yderligere var alt mærket med FV for fattigvæsenet. Alt dette for at drengenes arme og måske fordrukne forældre ikke skulle pantsætte eller sælge tøjet.

Når lektierne var læst efter skoletid blev der leget. Pigerne klædte deres dukker af og på og kørte dem i dukkevogn, og de lidt større tog deres dukkestue eller dukkekøkken frem. Adskillige håndværkerfædre fik brug for al deres snilde og skaberglæde til at udføre „Elviras Minde" i to etager med alt det udstyr, der kendetegnede et herskabshjem. Drengene stillede deres tinsoldater op til slag, og her

var de fædre, der var ved militæret, de mest ivrige. De lavede små forme og støbte hjælpetropper af tinknapper.

I „Børnebladet", der udkom en gang om ugen, var der fortsatte historier om sigøjnere og om drenge, der afslørede røvere og meget andet spændende. Der var præmiekonkurrencer og små notitser om begivenhederne ude omkring i verden og om fremmede folk. Redaktøren kunne fortælle, at nu havde lægerne fundet ud af hvorfor alle spanske mænd var så små, det var fordi de allerede som børn røg tobak: „Se nu ved I det, og skulle en og anden af jer få lyst at prøve en cigaret, så tænk på spanierne, og tænk på, at vil du være en stor kraftkarl, og det vil du naturligvis, så lad hellere være med at tænde den cigaret!" Før 1904 hed Børnebladet „Børnenes avis", og udgiveren var ligesom senere Chr. Erichsen, hvis bøger stod på børnenes reol ved siden af Gøngehøvdingen og Kaptajn Grants børn.

Dengang som nu var der få steder, hvor forældrene med sindsro kunne lade børnene gå hen for at lege. I Østre Anlæg var anlagt en legeplads med bænke rundt om og en sandkasse til de mindste. De større børn kunne selv finde på. Ud af de omgivende skrænter gravede de lerklumper, som blev æltet til kager og andre „varer", som „solgtes" fra bænkene. Også på Nørrebro, ved Assistenskirkegården, blev op mod århundredskiftet indrettet en legeplads.

Parkerne i det indre København var ikke børnevenlige. I Ørstedsparken kunne børnene få al den friske luft de kunne ønske, hvis de lod være med at spille top, bold, ring, fjerbold, pind og løbe med tøndebånd. Det var også forbudt at hoppe paradis og at sjippe. I Kongens Have kunne man springe rundt på de sytten store stenkugler, men iøvrigt måtte man kun færdes på gangene. For „nybyggerne" på Nørrebro var fælleden det helt store fristed. Om aftenen i den varme sommertid drog hele familien derover. Far læste sin aftenavis, og mor sad med stoppestrømpen, mens drengene satte drager op, og pigerne legede sanglege.

I de københavnske gader var al leg ifølge politivedtægten forbudt, man måtte hverken spille bold, pind, klink eller lave glidebaner. Og dog kunne en børnevenlig og kritisk røst i 1890 fastslå, at børnenes tilstedeværelse på gaden i realiteten var tolereret i Adelgade og Borgergade samt i brokvartererne. Her sad de mindre børn

Dagligstuen i „Dukkehjem", en toetages villa udført 1903 af en københavnsk malermester til datteren Ellen. Med minutiøs nøjagtighed er det en gengivelse af „de voksnes" stue.

på trappestene og fortovskanter og spillede „terre" med marmorkugler, mens de lidt større drenge spillede klink med knapper. I flere af de gamle gader i den indre by løb rendestenene endnu midt i kørebanen, her sejlede drengenes små flåder af træstykker og papir og forcerede under spændt opmærksomhed de stride strømme fra vaskekældere og værksteder.

Op mod halvdelen af eleverne i byens kommuneskoler havde plads ude som bybude og arbejdsdrenge, og pigerne havde et par timers husgerning eller børnepasning, før eller efter skoletid. Eleverne var adskilt i drenge- og pigeklasser, og for at udnytte skolebygningens kapacitet fuldt ud og det givne antal lærere, måtte nogle klasser gå i skole fra 8 til 1 og andre fra kl. 1 til 6. Mælkedrengene måtte have den sene skoletid, for de var først færdige med ombæringen kl. 12, men det var ikke altid man selv måtte vælge tidspunktet.

Elvira blev konfirmeret i København 1894. Hun havde haft eftermiddagsplads som skolepige, og også hjemme havde hun pligter. Når lektielæsningen var endt måtte hun ned på gaden med strikkestrømpen, og først når hun havde strikket 20 omgange havde hun lov at lege. Hendes faders løn som fuldmægtig var ikke stor, så moderen måtte supplere hjemmets indtægter med at sy hatteforme til 2 øre stykket.

Christians familie boede i Didrik Badskærs Gang, en lille smøge bag Rundetårn. Lejligheden bestod af to små væggetøjsbefængte værelser, hvoraf det største om dagen var værksted for faderen, der var skrædder, og om natten var det soverum for de fem børn. Det var i 1897. Søsteren på tolv år og Christian på ti havde bypladser; der var pladser nok, for alle de små drenge og piger skiftede tit. Det var deres eneste mulighed for at redde en fridag. Det kneb også for de små og spinkle børn at bære tunge kurve, hatteæsker, anretninger, pelse og rober vidt omkring i byen. Af den normerede ugeløn på halvanden til to kroner kunne der ikke afses den femøre, det kostede at få en plads på sporvognens åbne bagperron. I Christians første plads var de to søskende sammen: „Vi stillede senest kl. 6 i en bagerforretning, hvorfra vi i store tunge kurve bragte morgenbrødet ud. Det gik nogenlunde i sommertiden, men da vinteren kom med mørke og snesjap, kneb det. Der var ikke lys på trapperne, og vi havde kun en ussel olielygte, så det kneb med at læse navnene på

I provinsen kunne børnene tumle sig på rummelige gårdspladser og i baghaverne. Her er et par smådrenge i Maribo blevet klædt ud, og alt deres bedste legetøj er bragt ud til forevigelse. Sandet i bunken og vandet i baljen har dog nok været det allerbedste. O. 1910.

kunderne. Vi måtte haste, for vi skulle i skole kl. 8. Selvfølgelig blev det kun til en strengt nødtørftig vask, og morgenmaden, en rundtenom fedtebrød med sukker, måtte vi spise mens vi løb til skole."

Børnene har som hovedregel følt sig solidariske med forældrene, der selv sled i det fra tidlig morgen, og folk, der havde tænkt over

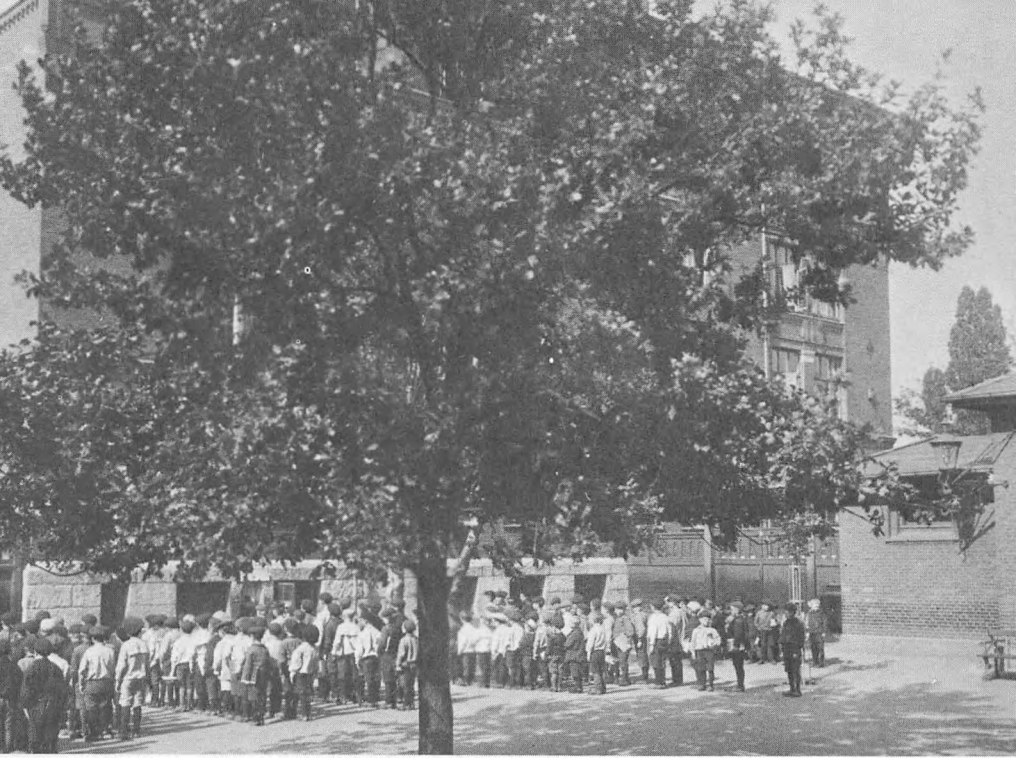

Kommuneskolen i Hans Tavsensgade blev bygget i 1903 efter de nyere retningslinier. Drengeklasserne er mødt kl. 8 og står opstillet i skolegården til mønstring.

de ting, fortalte dem, at de endda tilhørte en priviligeret stand: „Det legemlige arbejde er til velsignelse for ungdommen, hverken spadsereture eller sport kan erstatte det legemlige arbejde med hensyn til at udvikle en kraftig personlighed. Vi ser tit at rige eller dog velstillede folk, som man synes let kunne ernære og opdrage mange børn, har få eller ingen, mens den fattige arbejder har en talrig kraftig børneflok. Naturen har således fordelt børnene rigtig; thi arbejdet vil gøre dem sunde og stærke, mens lediggangen vil ødelægge dem."

Statistikerne kunne dog netop på denne tid konstatere, at arbejderklassens store børnetal ligesom nedbrød sig selv. Dødeligheden var progressivt stigende efter antallet af børn i den enkelte familie. Jo flere børn der var i en familie, des flere var der om at dele rummet, sengen og fedtebrødet. At modstå de grasserende epidemier af mæslinger, kighoste, difteritis og skarlagensfeber fordrede en

stærkere konstitution end den, der kunne oparbejdes i Didrik Badskærs Gang og i Adelgades baggårde.

De forældre, der ønskede at deres børn skulle have en videregående undervisning, hvor de kunne lære mere end de helt elementære skolefag, var hovedsagelig henvist til de private mellemskoler. I 1899 var tallet af skoleelever fordelt således, at ca. 1 fjerdedel af de københavnske skolebørn gik i de private betalingsskoler, i mellemskoler og højere skoler, mens ca. tre fjerdedel gik i kommuneskolen. Dette sidste tal var voksende, men den tilsyneladende store tilslutning til kommuneskolen var ikke sket med begejstring. Middelstanden så sig nødsaget til at søge friskolen, fordi så mange af de private mellemskoler op mod århundredskiftet blev nødt til at lukke på grund af økonomiske vanskeligheder.

En udvidelse af kommuneskolens undervisning var påkrævet og

Også i Hans Tavsensgades skole var indrettet et specielt lokale til naturhistorieundervisningen. Præparaterne i skabene har ikke helt kunnet afløse de almindelige anskuelsestavler.

De travede på bare fødder gennem St. Pederstræde en dag i 1912, og en mand med et fotografiapparat fik dem hjem på pladen. Hvor er de i dag? Gamle er de ikke – bare i begyndelsen af 60erne, men efter al sandsynlighed: bedstefædre.

loven af 24/4 1903 betød det første skridt på vejen mod enhedsskolen. Efter denne lovs virkeliggørelse skulle den kvalificerede elev, efter at have modtaget børneskolens undervisning, kunne fortsætte gennem mellemskolens fire klasser og derefter tage den afsluttende eksamen fra realklassen.

Den ene store kommuneskole blev rejst efter den anden, heraf flere i brokvartererne. Byen var stolt af de moderne institutioner, og man håbede at bygningerne i sig selv betød en åndelig løftelse for proletarbørnene. „Nu kommer de daglig til et sted, hvor de ikke alene vænnes til orden og renlighed, men hvor deres øjne ser smukke pyntelige farver og store lyse rum, der, dem selv ganske ubevidst, omformer deres tidligere forestillingskreds og giver skole og skolegang lidt af den festlige karakter, som tidligere generationers børn så hårdt har måttet savne." For også fysisk at rejse de dårligst stillede børn blev der fra december til marts uddelt varm mad tre gange om dagen, og fra en anden privat kreds blev givet fodbeklædning til de mest trængende. Badning skete hver 14. dag, hvis der på skolen var mulighed for det, ligesom mange københavnske skolebørn om sommeren blev sendt på landet, som de var blevet det siden koleraåret. I 1906 gav skolerne frirejse til 17 000 københavnske skolebørn.

De nye skoler havde fået specielle fagklasser hvor det skønnedes nødvendigt til brug for mellemskoleundervisningen. Der var naturhistorielokaler og nye gymnastiksale, og klasser til naturvidenskab og sløjd, der var frivillige fag.

Store resultater var nået, men først med loven af 20/3 1918 kom man så vidt, at der også i realiteten blev tale om en kommunal enhedsskole, idet kommunerne overtog de private mellemskoler og udvidede de kommunale mellemskoler således, at alle kvalificerede ansøgere kunne optages. Tidligere havde det kun været muligt at optage en trediedel af de egnede elever.

Tro det eller ej! Billedet på næste side forestiller s a m t l i g e elever i Henny Algren Ussings privatskole i Dronningens Tværgade 1892. Flere små eksklusive pigeskoler gav en fremragende undervisning især i de tre hovedsprog. I alle undervisningsstatistikker blev disse privatskoler derfor regnet til den højere skole.

»DE GLADE HALVFEMSERE«

Ved udstillingen i 1888 var hele Tivoli indlemmet i udstillingsområdet, og de besøgende kunne uden særskilt entré gå over i Københavns enestående forlystelseshave. I Tivolisøen lå den nybyggede fregat „St. Georg", opkaldt efter Carstensen, og omkring søen skabte teatermaler Carl Lund et Venedig af lette lærredsdekorationer, den første af „de italienske fester". De blev gentaget i 1893 og senere fulgte mange andre lignende festarrangementer f. eks. „Tivoligaard med Elverhøj", „Gurre Slot" og „Festen i Granada".

Ballonopstigninger var blevet almindelige i Tivoli, men i 1890-erne vakte de særlig interesse. I 1891 fik man for første gang „en stor bunden Dampkrafts-Ballon til Passagerfart". Det var „Montebello", den største ballon, der nogensinde havde været i Danmark. Den var kugleformet og målte med kurven 72 fod i højden. I kurven kunne rummes 14–16 passagerer, som betalte efter hvor højt ballonen firedes op. 1. klasse kostede 5 kr. og gav ret til en stigning til 1.000 fod, 2. klasses passagerer gav 3 kr. for at komme op til 700 fod og på 3. klasse betalte man 2 kr. for 350 fod. Fra 1.000 fods højde kunne man se 8⅓ mil ud, d. v. s. omtrent fra Kullen i nord til Præstø i syd. På stille dage gik ballonen op 60–70 gange uden at mangle passagerer, men så snart det blæste den mindste smule, var turen ikke behagelig. Dampspillets rystelser forplantede sig gennem kablet til ballonen, og kurven indtog en skrå stilling, som virkede uhyggelig og afskrækkende på passagererne. Det blev derfor betragtet som en modig handling at gå op med „Montebello", og efter turen fik man et diplom og blev indført i et „ballonalbum", hvis navne meddeltes i bladene. Endvidere kunne man købe en erindringsmedaille, og ved hver opstigning stod en fotograf parat til at forevige folk i den svævende kurv.

„Montebello"s franske luftskipper havde som assistent den københavnske restauratør Lauritz Johansen, og han foretog i de følgende år over hundrede ballonfarter med sine egne balloner, „Aborren",

„Falken" og „Kuglen". 1893 førte han en „Ballon-Flotille" bestående af en stor ballon, hvortil 4 små balloner var fæstnet ved hjælp af et trækryds forneden. 1897 gik han til vejrs stående på det nederste trin af en 40 fod lang rebstige, der hang under gondolen, og 1899 steg han op efter mørkets frembrud med fyrværkeri, som affyredes fra en træramme under ballonen. Lauritz Johansen blev umådelig populær, og han blev senere en elsket vært i Tivolis Teatercafé „Grøften", på lune sommeraftener omgivet af et lille hof af venner og bekendte.

I årene omkring 1900 var de såkaldte „karavaner" et fast programpunkt i Tivoli. Eksotiske mænd med kvinder og husdyr slog sig ned i haven en tid og demonstrerede deres levevis eller viste forskellige kunststykker. Man så bl. a. beduiner, nubiere, senegambiere, mahdiens krigere og en kinesisk landsby. Den sidste „karavane" var brødrene Hagenbecks udstilling af „Indfødte Malabarer" fra Sydindien i 1903. Den talte over 100 personer og mange dyr. I bambushytterne sad håndværkerne ved deres arbejde, og udenfor var der optræden af linedansere, akrobater, troldmænd og smukke tempeldanserinder.

Københavnerne kunne iøvrigt i rigt mål få deres nysgerrighed stillet. Avisernes annoncer lokkede med spændende forevisninger af enhver art. Nogle få eksempler: I Vesterbros Passage kunne man i 1889 se den svenske kæmpe Emmanuel Andersson, som var 88 danske tommer høj, og i Østergade var der i 1890 udstilling af de berømte lilleputter, „Verdens mindste og nydeligste Mennesker". I Vimmelskaftet forevistes i 1896 den 15-årige frøken Pauline, „Kjøbenhavns skønneste og sværeste unge Pige". Hun målte 2 alen om taljen og vejede 225 pund. Samme sted vakte abemennesket Rham A. Shama, „The veritable Connecting Link", stor opsigt i 1894. Denne forevisning fik iøvrigt en pudsig eftervirkning, idet der i 1898 udkom en børnebog „Rama Sama" med vildmanden som titelfigur og udelukkende illustreret med forhåndenværende klicheer fra tidens

---

Kæmpeballonen „Montebello" benyttedes i sommeren 1891 til opstigninger med passagerer fra Tivoli. Den var fortøjet med et langt kabel, som blev affiret og nedhalet ved hjælp af et dampspil på jorden. I godt vejr kunne den gå op 60–70 gange om dagen, men ofte måtte man aflyse på grund af blæst og regn. „Illustreret Tidende" 1890–91. s. 399.

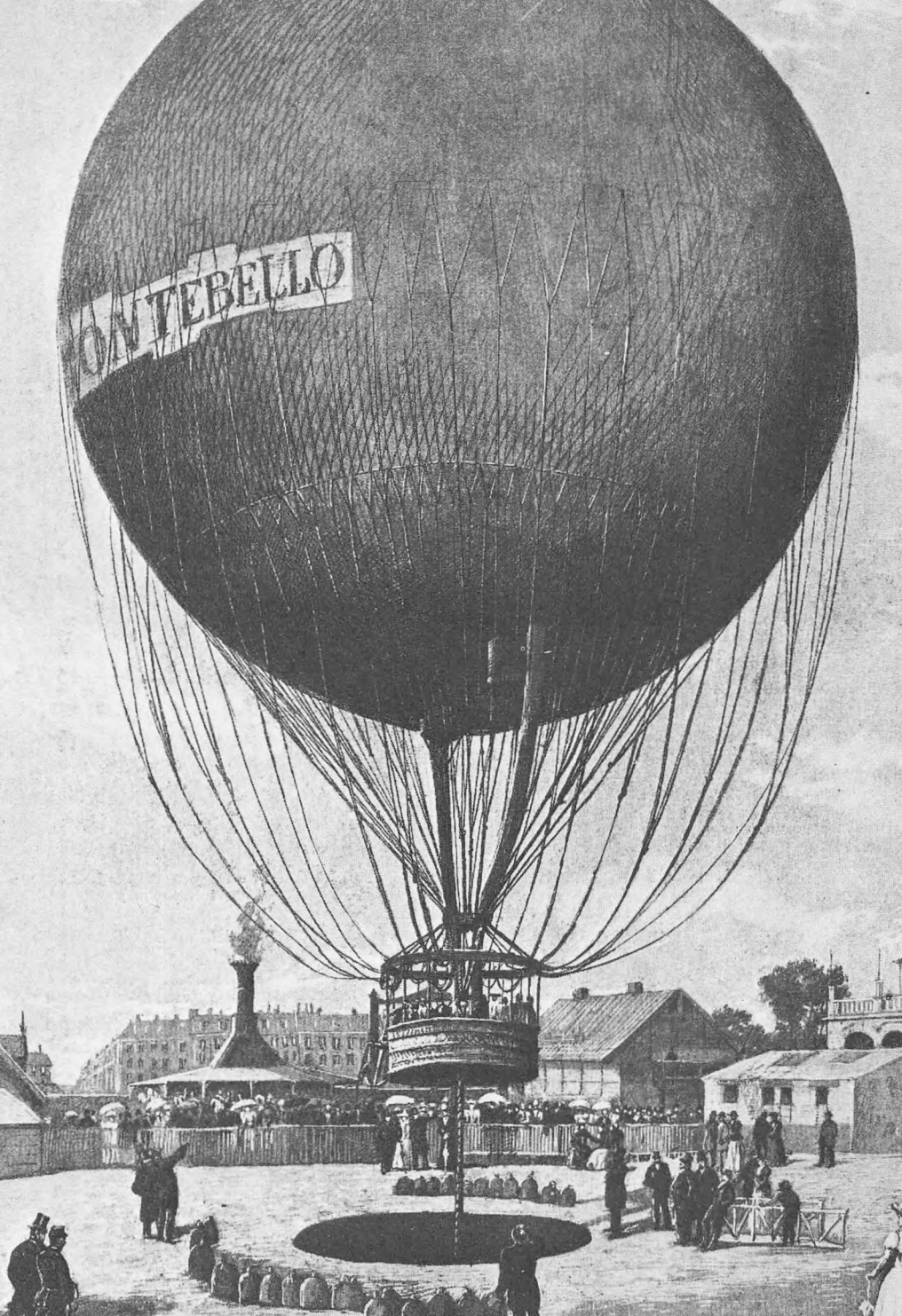
ON TEBELLO

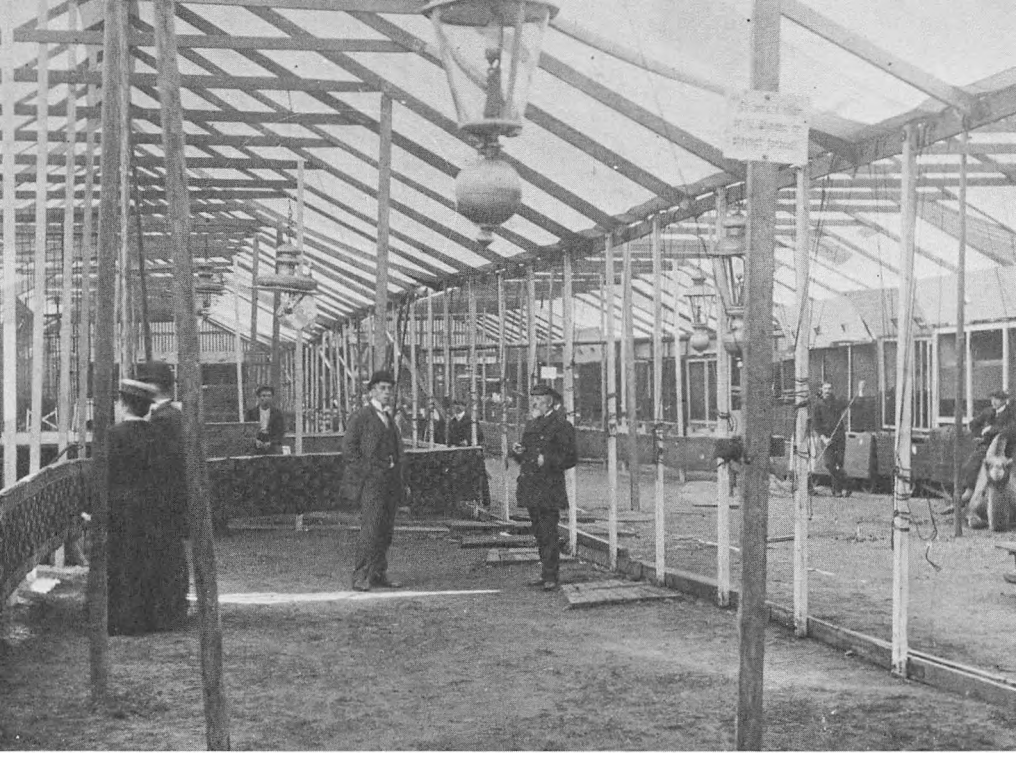

Cuenos omrejsende menageri lå i 1902 på Hovedbanegårdens nuværende plads. Langs teltets sider står burene med de forskellige dyr, og i midten hænger karbidlamper over den indhegnede plads, hvor dressøren optrådte med dyrene. Dansk Folkemuseums billedsamling.

annoncer. Og i 1898 strømmede folk til Frederiksberggade for at se to „Børne-Udrugnings-Apparater", hvori lå en lille dreng og en lille pige, født henholdsvis 10 og 6 uger for tidligt.

Også de omrejsende menagerier kom til København, skønt byen siden 1859 havde haft en fast Zoologisk Have. I 1889 lå C. Paulsens menageri i Vestervoldgade. Det rummede bl. a. løver, bjørne, ulve, en boaslange, en søløve og en lille elefant. Og så sent som i 1902 lå det store Cuenos Menageri på pladsen hvor nu Hovedbanegården ligger. Det indeholdt udover de vilde dyr også to tobenede hunde og et fembenet får. Sidst i kataloget meddeles lakonisk: „Hvis nogle af numrene er borte, er dyrene døde".

Mindre vokskabinetter og anatomisk-patologiske museer havde ofte været i København, og i 1902 og 1903 vistes det hidtil største etablissement af denne art. Det var Hartkopfs Musæum, som indrettedes i en træbygning ved forlystelsesstedet „St. Thomas" i Frederiksberg Allé. Her vistes en mængde anatomiske præparater med eksempler på sygelige forandringer af menneskelige organer og en stor samling torturredskaber med udførlige beskrivelser af brugen. Desuden fandtes en serie figurer af urverdenens dyr, en etnologisk afdeling med folketyper, nogle figurer og grupper i dramatiske situationer og et portrætgalleri.

I 1885 fik København sit Panoptikon, det fjerde store faste vokskabinet i Europa. Det blev grundlagt af den daværende direktør for Tivoli, Bernhard Olsen, og fik sin plads i en nyopført bygning på Vesterbrogade. Her indrettedes nogle pragtfuldt udstyrede lokaler, hvori opstilledes en række figurer og grupper, modelleret i voks af kunstmaleren Vilhelm Pacht efter berømte billedhuggeres forlæg. Alt var sat ind på at komme virkeligheden så nær som muligt, og mange af dragterne var skænket af de portrætterede selv.

Om sit formål med Skandinavisk Panoptikon skrev Bernhard Olsen: „Man har kaldt det moderne Panoptikon for en plastisk tidende, som et sidestykke til de grafisk illustrerede tidender. Ordet er vel valgt, fordi man virkelig finder her alle tidsskrifternes rubrikker: Livet ved hove, i politikken, i teaterverdenen, i litteraturen og kunsten, det moderne liv og dagens epokegørende begivenheder. Feuilletonen med sin vekslende behandling af kulturhistoriske, litterære og artistiske emner har vi føjet til, men derimod udelukket alt, som henter emne fra det rent modbydelige". Udstillingens tyngdepunkt var fire store grupper, hver med 16–17 figurer: „Havesalen på Fredensborg", „Nordiske politikere", „Det kgl. Teaters foyer" og „à Portas Café".

Flere mindre opstillinger fremstillede historiske situationer f. eks. „Karl den Tolvtes Død" og „Episode af Christiansborgs Brand". Fra litteraturen så man bl. a. „Scene af Erasmus Montanus" og „Tornerose", og fra malerier bl. a. „Drab ved et gilde" efter Tidemand og „Små søskendebørn besøger den nydøbte" efter Exner.

Hvert år kom der aktuelle fornyelser, man viste f. eks. „Morderen Joan Umb" og „Dr. Nansen paa sin færd til nordpolen". I 1890

indrettedes pragtfulde spejlgemakker, som vakte stor opsigt. Der var en spejllabyrint, et palmehus med en tilsyneladende skov af palmer og det såkaldte kalejdoskop med overraskende afstandsillusioner.

Efterhånden kom man ind på at udstille serier af tableauer med fælles emne. Den første viste „Napoleons Liv" i 10 situationer. En anden suite hed „De onde veje – skildring af et liv gjennem fristelse og fald". Den viste i 7 billeder drukkenskabens følger for en ung håndværker, der til sidst henrettes som morder. Senere kom i stedet „Fra fald til frelse – en fattig drengs historie i 7 billeder". Her så man, hvorledes drengen, der var tvunget ud i forbrydelse, blev reddet ved at komme i huset hos en brav snedkermester. Blandt de senere enkeltgrupper kan nævnes: „En stranding ved Harboøre" og „En svømmeanstalt for damer". Efter Bramminge-ulykken, hvor børnevennen Peter Sabroe blev dræbt, kom „Sabroe-gruppen – Et Billede fra Sabroes daglige Virksomhed" og under verdenskrigen kom det store krigspanorama „En nat i skyttegravene". Trods fornyelser og aktualitet kunne Panoptikon dog ikke klare sig overfor biografteatrene, og i 1924 blev samlingen lukket.

Inden de levende billeder kom frem var fotografier med rumvirkning, stereoskopbilleder, den store nyhed. I Tivoli afholdtes i begyndelsen af 1870erne en pragtfuld „glas-stereoskop-udstilling" med billeder optaget af berømte franske fotografer, og i Panoptikon vistes i slutningen af 1880erne „en udmærket samling revolver stereoskopbilleder" med prospekter fra hele verden. I 1889 åbnedes i Vimmelskaftet „Panorama International" med „smukt udførte og overordentlig illuderende" serier af glasstereoskopbilleder fra forskellige lande. „Det er en nem og billig udenlandsrejse, man her kan foretage". Programmet skiftede hver uge, og abonnement kunne tegnes. I begyndelsen var der stor tilstrømning, og der oprettedes en filial i Tivoli, men interessen tabte sig hurtigt, ikke mindst fordi der nu var fremkommet stereoskoper til privat brug.

I 1895 kom det første apparat til dannelse af bevægelige fotogra-

---

Figurgruppen „Den lille Pige med Svovlstikkerne" i Skandinavisk Panoptikon. Barnets syner viser sig (som lysbilleder) på muren i svolstikkens skær: den varme jernkakkelovn, det dækkede bord, juletræet og den gamle mormor. Dansk Folkemuseums billedsamling.

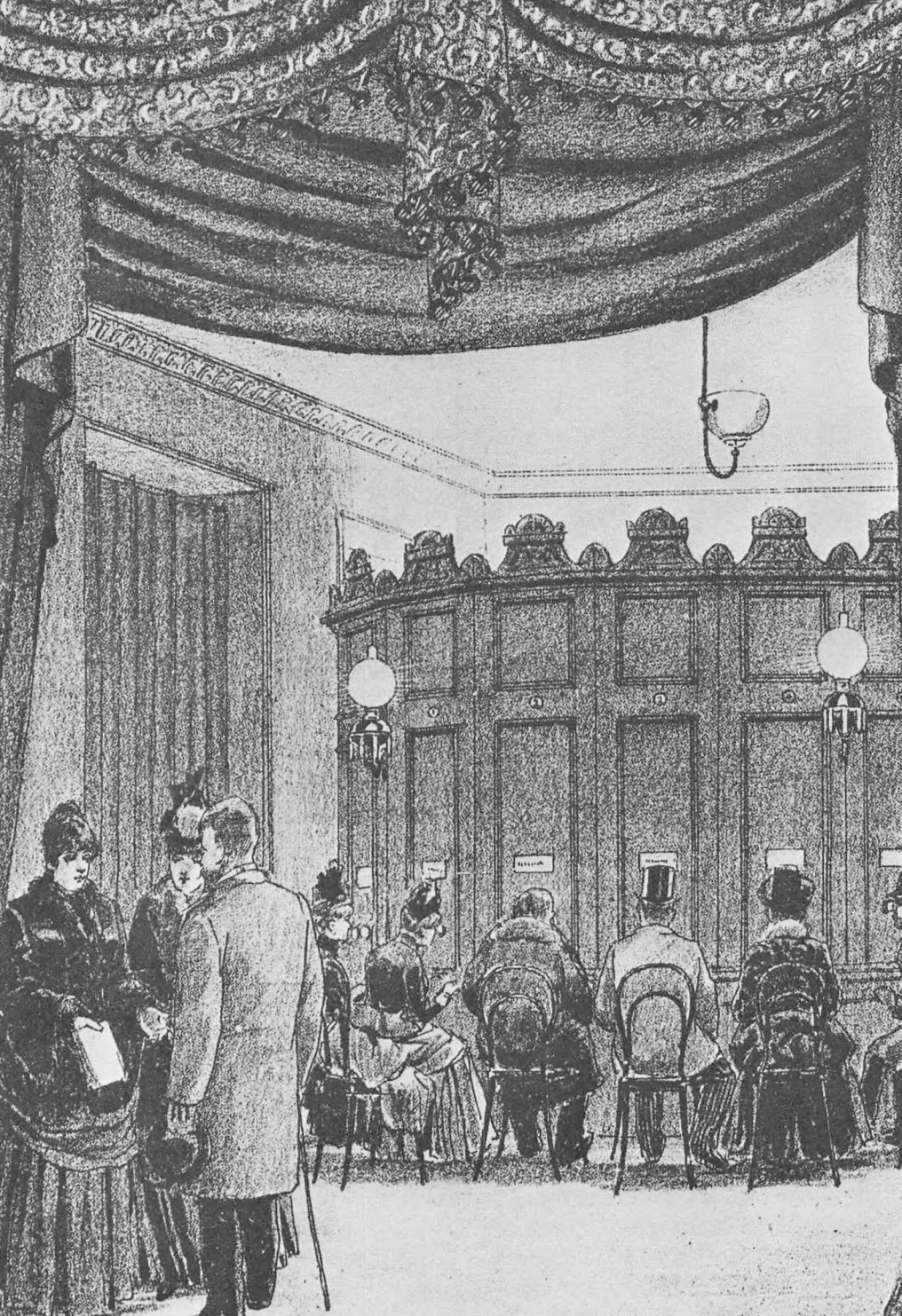

fiske billeder til landet. Det var kinetoskopet, en kasse med indbyggede valser, hvorover løb et langt filmsbånd, som blev trukket frem rykvis af en elektrisk motor. Foroven i kassen blev filmen belyst af en glødelampe, og gennem en lup kunne man betragte billederne, som gengav enhver bevægelse i den fotograferede scene. Det hele tog ca. 15 sekunder. Mange forlystelsessteder anskaffede kinetoskoper, og de blev flittigt benyttet. Man kendte nok som legetøj stroboskoper, zootroper og lignende apparater, som kunne gøre tegninger levende, men nu så man for første gang bevægelige fotografier, der gengav noget som var sket i virkeligheden.

Egentlige filmforevisninger med projektion af forstørrede levende billeder på et lærred kom i 1896. Kunstmaler Vilhelm Pacht præsenterede i sin lille forlystelsespavillon „Panorama" på Rådhuspladsen nogle franske kinematografbilleder. Politiken skrev: „Man sidder i mørke og stirrer paa et stort stykke hvidt lærred. Saa begynder det. Lærredet får liv og forskellige mondæne scener oprulles for os". I „Panorama" forevistes også voksfigurer, dioramaer og Edisons fonograf; de levende billeder var kun en del af et større program, og således vedblev det i de følgende år. I 1898 vistes film på fire af Københavns varieteer. Størst interesse vakte den engelske „wargraph" i Cirkus Variété med aktuelle reportagebilleder fra den spansk-amerikanske krig. Flere forskellige forsøgte sig nu med filmforevisninger bl. a. hoffotograf Peter Elfelt, der viste de første danske filmoptagelser og senere reportagefilm fra kongehuset. Det var dog først, da man begyndte at lave spillefilm, at der kom gang i udviklingen, og i 1904 åbnedes Danmarks første egentlige biografteater, „Kosmorama", på Østergade i København.

I slutningen af 1880erne kunne fredelige søndagsspadserende i nærheden af Sortedamssøen undertiden forskrækkes over nogle brag, der lød næsten som fjerne kanonsalver. Det var Dansk Athletklubs medlemmer, som i „Sortedamslund"s træpavillon øvede sig i vægtløftning og jonglerede med de tunge jernkugler, som faldt hult drønende efter hinanden på bræddegulvet. Klubben var kun for stærke

---

Panorama International var i 1889 indrettet i Café Bernina på Strøget. Gennem kighullerne kunne man se på smukke serier af stereoskopbilleder. „Gazetten" 1889. s. 81.

mænd; for at blive medlem skulle man kunne svinge en 70 punds kugle op i én arm. En anden paragraf i klubbens love lød: „Klubbens medlemmer bør anse det for en æressag at bistå svage, der forulempes".

Dansk Athletklub afholdt ofte stævner for et talrigt publikum. Den mest storslåede præstation udførtes af blikkenslager Carl Jensen. Han lå på ryggen og bar på sine opstrakte ben en 180 punds stangvægt, mens 5 mand klyngede sig til stangen mellem kuglerne. Ialt en vægt på ca. 930 pund.

Brydeopvisningerne havde været meget populære i 1870erne og 1880erne, men efter nogle optøjer i cirkus var offentlige brydekampe blevet forbudt i København. Det var årsagen til, at Danmarks bryderkonge Bech-Olsen måtte udkæmpe sine berømmelige kampe i Københavns omegn. Magnus Bech-Olsen var udlært som murer og nedsatte sig i 1888 som murermester i Hamborg. Efter et byggekrak blev han professionel bryder, og i 1894 besejrede han i 3 kampe den tyske verdensmesterskabsbryder Carl Abs. Derefter rejste Bech-Olsen til København, hvor han nedsatte sig som værtshusholder i Helgolandsgade, og nu begyndte den række af internationale kampe, som gjorde den danske mesterskabsbryder til folkehelt. 1896 vandt han i „St. Thomas" på Frederiksberg over sultanens hofbryder Memisch Effendi, „en kæmpekarl med et ægte orientalsk ydre." 1897 sejrede han på Cyklebanen i Ordrup over to udenlandske brydere. Den ene, en kolos på 305 pund, beskrives således: „Hovedet er stort, bredt og firkantet, næsen tyk og bred, øjnene små, og halsen af dimensioner, der er lige saa kolossale som hovedet selv. Han er meget bredskuldret og hans arme ligefrem frygtindgydende." Bech-Olsen kastede ham efter kun 8 minutters kamp.

En måned senere udkæmpedes ligeledes på Ordrupbanen en kamp om verdensmesterskabet mellem Bech-Olsen og „den frygtelige græker", Antonio Pierri, som ikke var blevet overvundet i 7 år. De to brydere var meget jævnbyrdige, og kampen blev hård, men efter tre kvarter lykkedes det endelig Bech-Olsen at få grækeren kastet. Efter

---

Indrammet fotografi af bryderen Magnus Bech-Olsen iført mesterskabsbæltet. I 1897 vandt Bech-Olsen det pragtfulde mesterskabsbælte, som var lavet af massivt sølv med forgyldte relieffer, der viste de forskellige brydetag. Privateje.

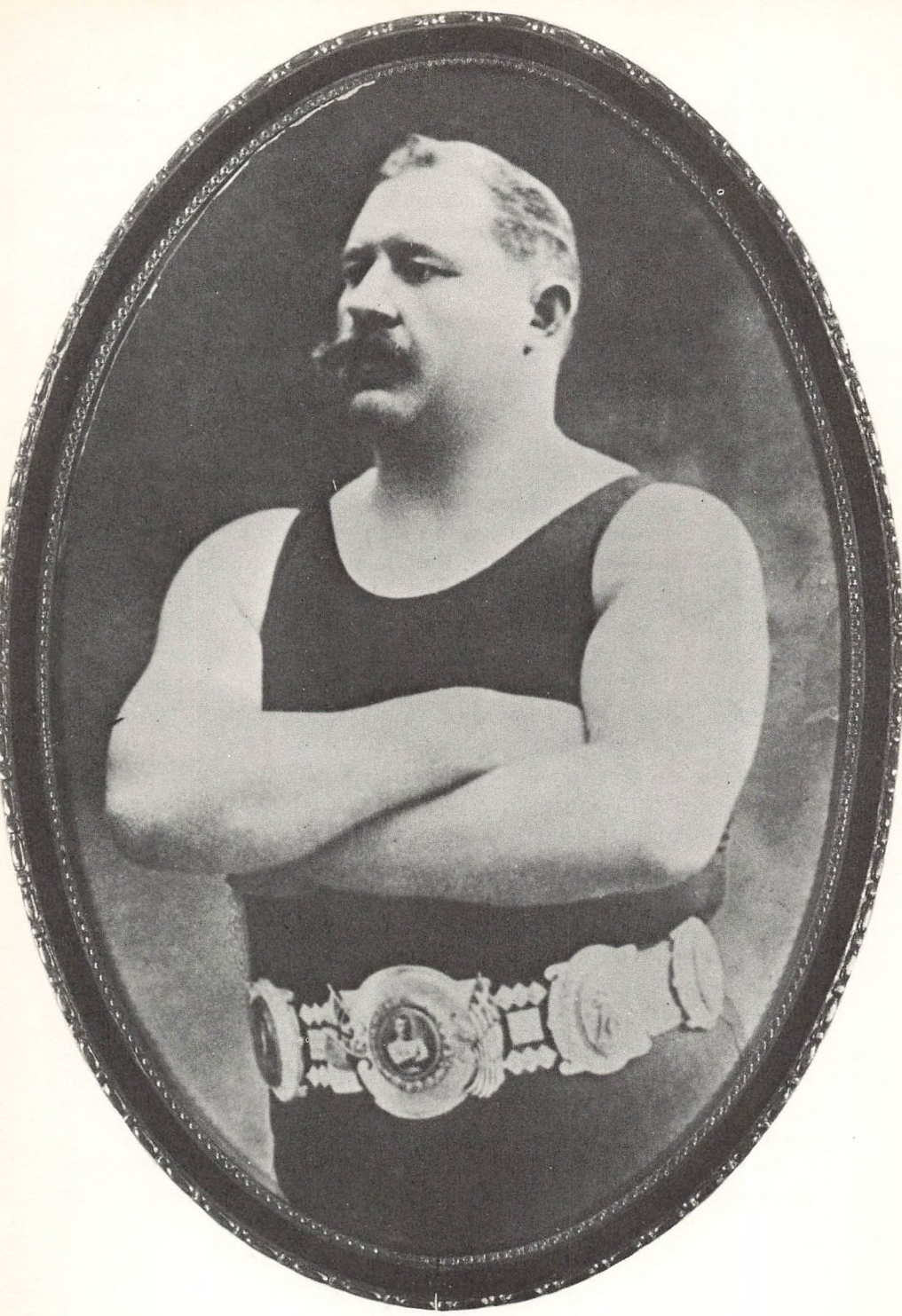

en revanchekamp, hvor Bech-Olsen atter sejrede, måtte Pierri anerkende ham som „verdens eneste verdensmesterskabsbryder" og aflevere det kostbare mesterskabsbælte, som han havde vundet i England i 1890. Dette stolte internationale trofæ blev anbragt i et glasskab i cafeen i Helgolandsgade og prydede ved mange senere lejligheder Bech-Olsens ingenlunde slanke midje. 1899 vandt Bech-Olsen over franskmanden Poul Pons, og 1900 vandt han over amerikaneren Ernst Roeber.

Men i 1903 blev den danske „verdensmester" for første gang besejret. En brydertrup optrådte i Cirkus Variété, og blandt de 14 brydere var den kæmpestore tyrk Nourlah, der vejede 350 pund. Han udfordrede Bech-Olsen, som efter nogen tøven gik med til en kamp på Charlottenlund Traverbane. Nourlah var langt den stærkeste, og han var simpelthen for stor til, at Bech-Olsen kunne få rigtigt fat på ham. Tyrken frigjorde sig med største lethed fra ethvert greb og kastede modstanderen fra sig, så han ofte faldt om på gulvet. Efter 28 minutter bukkede danskeren under efter en dyst på madrassen. „Det saa ud, som han ganske stille blev drejet og lagt paa ryggen ved en ganske almindelig væltning". Senere på året 1903 tabte Bech-Olsen også til den stærke jyske karetmager Jess Petersen. Det tog kun 5 minutter, så „lå Kong Magnus, den danske kæmpeeg, fældet på valen, som ramt af et lyn".

Københavnerne strømmede i stort tal til alle Bech-Olsens kampe, ofte var der 8–10.000 tilskuere, og det til trods for at billetpriserne forekom folk høje. De, der ikke havde råd, hang på tage, plankeværker og træer udenfor afspærringerne eller gav 50 øre for ståplads på en charabanc. Selvom der ofte gik rygter om aftalt spil, morede publikum sig strålende, og efter kampene strømmede tætte skarer til Helgolandsgade for at hylde sejrherren. Bech-Olsens popularitet blev også udnyttet i reklamen. Bryderkongen opnåede at komme på tændstikæsker ligesom andre konger, og med tændstikkerne kunne man tænde „Bryderen, den bedste 7-øres cigar med Bech-Olsens portræt". Og Bech-Olsens berømmelse holdt sig, efter at han havde opgivet brydningen. I 1908 startede han et cirkus, hvormed han i de næste 25 år med megen succes berejste alle egne af Danmark.

I foråret 1886 stod Københavns nye grundmurede cirkusbygning færdig. Den var smukt udstyret, havde udvendig en omløbende re-

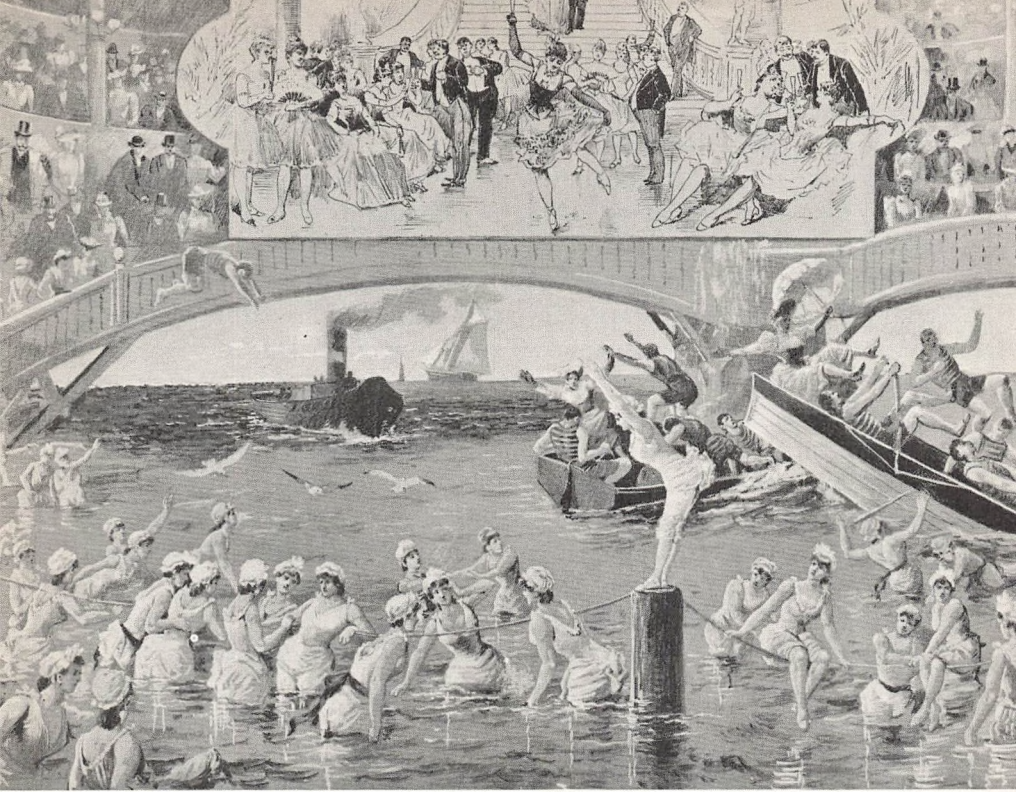

Vandpantomimen „Pariserliv ved Badestedet Trouville" i Cirkus Busch 1891. I 1890erne var vandpantomimer den store nyhed, og der blev udfoldet stor opfindsomhed for at variere brugen af vand i stykkernes spinkle handling. „Illustreret Tidende" 1890–91. s. 432.

lieffrise og en stor søjleportal og indvendig bl. a. en pragtfuld kongeloge. Ud mod Studiestræde var der stalde til over 100 heste, og ovenover lå byens største sal, beregnet til ballet- og pantomimeprøver. Endvidere var der en stor gammel have med en elegant udstyret cirkuskafé. Cirkusbygningen blev udlejet til „cirkuskongen" Ernst Renz, og i udstillingssommeren 1888 viste han for københavnerne et storartet program, der var udsolgt næsten hver aften. I løbet af sommeren spilledes 7 cirkuspantomimer, hvori medvirkede store balletensembler og et masseopbud af dyr og mennesker. Det blev sidste gang cirkus Renz kom til København, i de følgende tre sæsoner spil-

lede Cirkus Busch i cirkusbygningen. Det var mindre end Renz, men havde et dygtigt personale, og programmet var godt. Man lagde især mærke til direktørens datter, den alsidige jockeyrytterske Marie Doré, som var i stand til uden springbræt at springe direkte fra manegen op på hesteryggen.

I 1891 præsenterede Poul Busch en stor nyhed, den første vandpantomime. Den hed „Pariserliv ved badestedet Trouville" og var i to akter. Først overværede man en soiré i familien Duponts sommervilla ved Trouville. De prominente gæster ankom, og balletten udførte flere smukke danse. Derefter dæmpedes lyset, manegen blev omdannet til et lavt bassin, og en meterhøj lærredsdekoration blev sat op. Så lød en fanfare, og vandet styrtede i kaskader fra musiktribunen over en trappeformet skråning ned i manegen, belyst af projektører i alle regnbuens farver. Det var et betagende syn. Over en badebro gik nu familien Duponts gæster til små badehuse, hvorfra de kom ud i badedragter. Damerne hengav sig til badets glæder under stor opmærksomhed fra herrerne, et par gendarmer faldt i vandet, og det hele sluttede med en fontæneapotheose. Det blev en stor succes, og i de følgende år var der ofte vandpantomime på programmet i cirkusbygningen.

I 1897 og 1898 engagerede cirkuskonsortiet amerikaneren William Caspar til at lede årets cirkus, som fik navnet Cirque du Nord. Han præsenterede cowboynumre i manegen og viste for første gang københavnerne en wild-west pantomime. William Caspar forstod at skabe sensation og reklame om sin person, og han endte ofte i den offentlige politiret, fordi han havde kørt for hurtigt med sin troika i byens gader. I sin anden sæson viste William Caspar en pantomime om livet blandt fangerne i Sibirien. Her spillede han selv russisk guvernør og kørte med troika i fuld fart over en høj bro, mens han affyrede pistoler med voldsomme knald.

I de følgende år var det skiftevis Cirkus Beketow, Cirkus Orlando og Cirkus Ciniselli, der benyttede cirkusbygningen. I 1905 var det

---

Varietésangerinden Dagmar Hansen fotograferet i et af sine berømte kostumer. Dagmar Hansen var igennem mange år Københavns mest feterede varietéstjerne, og hendes frimodige viser og dristige toiletter vakte beundring og forargelse. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

Orlando, men samtidig havde konkurrenten Beketow opslået et moderne teltcirkus i Wodroffslunds have på Frederiksberg. Det hændte også at provinsens rejsende cirkus slog deres telt op på Wodrofflund eller i byens yderkanter. Det mest kendte var Cirkus Guillaume, som blev ledet af baron Wilhelm Knuth. I 1910 byggede Bech-Olsen en stor cirkusbygning af træ ved Åboulevarden. I nogle år spillede han her med sit cirkus, men derefter blev bygningen omdannet til „Kæmpebiografen".

Cirkusbygningen i Jernbanegade brændte i 1914, kuplen styrtede ned, kun ydermurene stod tilbage. På disse mure opførtes den nuværende cirkusbygning med brandsikker jernbetonkuppel, iøvrigt en teknisk bedrift for denne tid.

I 1890erne spillede varieteerne en stor rolle i Københavns forlystelsesliv, og i byens 2–3 store og 5–6 mindre varietélokaler samledes hver aften et stort og trofast publikum. Her bød man på en afvekslende underholdning med artister, sangere og dansere, og der var desuden servering og tilladelse til tobaksrygning, en vigtig attraktion i datiden. Cirkus Variété og Nationals Variété var de førende, og disse to konkurrerede med en række glimrende programmer.

Cirkus Variété var indrettet i Cirkusbygningen i de 8 måneder af året, hvor der ikke måtte spilles cirkusforestillinger. Det var Nordens største varieté med en scene, hvorpå der kunne vises store dyregrupper eller flotte danseensembler. Her optrådte flere gange negerkomikeren Geo Jackson, som steppede og sang til de nye amerikanske dansemelodier. Også den verdensberømte danske komiske jonglør Carl Baggesen så man i Cirkus Variété. Han kom ind på scenen med store stabler tallerkener, som han efterhånden tabte på gulvet med en mimik, som fik folk til at vride sig af latter.

National lå på den anden side af Jernbanegade i bygmester Hellig Hansens strålende stukpalads. Den havde undertiden lidt svært ved at klare sig, men fik i 1893 stor succes på serpentinedansen. Danserinden var iført et let hvidt kostume, som hun med lange pinde i hænderne kunne sætte i bølgende slangeagtige bevægelser. Når hun samtidig belystes med farveskiftende projektører, opstod meget smukke farvevirkninger.

Fra 1895 kom National ind i en opgangsperiode, ikke mindst fordi varieteen fik en ny stor stjerne – Dagmar Hansen. Efter hendes første

optræden som „dansk kostume-soubrette" skrev en anmelder: „Det bør straks bemærkes, at Nationals nye chanteuse opnåede en succes, og det båret af et net talent for sangforedraget, i forbindelse med smagfulde, elegante kostumer. I første nummer var hun i sort silkeliv, stærkt dekolleteret, silketrikot, et enormt sort silkeslæb, sort silkehat og i hånden en lille ridepisk. –" Succesen holdt sig, National var fyldt hver aften i 6 måneder, og Dagmar Hansen fik etablissementets guldmedaille. I løbet af kort tid blev hun Københavns mest kendte, mest beundrede og mest feterede varietésangerinde, og hendes berømmelse holdt sig gennem mange år.

Dagmar Hansen var i stand til at bære de dristige kostumer og foredrage de pikante tekster på en naturlig og diskret måde, og da hun også var velskabt og havde medfødt charme, blev hun helt uimodståelig. Alle kunne synge med på hendes letløbende og kvikke viser, og den dag i dag kender man hendes særlige slagsang: „Åh, Dagmar!" Dagmardyrkelsen gav sig mange udslag. Allerede i 1897 kunne man læse hendes memoirer i ugebladene, og i 1899 kunne man købe et særligt Dagmar-album med smukke kostumebilleder af den skønne. Men adskillige var forargede, og der blev talt og skrevet om hendes „interessante" privatliv. Da hun i 1900 byggede villa i Hellerup, søgte de omkringboende ligefrem at forhindre, at hun kom til at bo der. En tid var det også forbudt hende at optræde i København.

I 1898 blev National omdøbt til Scala, og i de følgende år optrådte her foruden Dagmar Hansen en række pragtfulde internationale sangerinder. Men kort før verdenskrigen var de store varieteers tid forbi. Cirkus Variété blev i 1911 til Centralteatret og Scala blev i 1912 til det berømte revyteater med de store udstyrsstykker.

Man kunne få megen morskab af de offentlige forlystelser, men måske endnu mere forlystelse i familiens eller i kollegernes kreds. I dag er så mange motoriserede, at vi næsten har glemt fænomenet „den årlige skovtur". Den dyrkedes ellers i de fleste kredse – i hvert fald blandt byboerne – og lad os i den forbindelse erindre, at der i vore bedsteforældres tid foregik en voldsom indvandring fra land til by. Man længtes vel ikke ligefrem tilbage til de levevilkår, man havde forladt i protest, men en gang imellem fik man nok af stenbroen og måtte høre træerne suse. Billedet viser håndværkerfamilier fra Kalundborg. Charabancen har bragt dem ud i skoven, og de sidder bænket om den hjemmefra medbragte mad.

»DE GODE GAMLE DAGE – ?«

Hvor ofte har man ikke hørt ældre mennesker tale om „de gode gamle dage" – dengang, da brændevin kun kostede 37 øre flasken, da folk gad bestille noget og ungdommens sædelighed stod højt. Eller om de onde gamle tider, da man kun tjente 1 krone om dagen.

Men hører man nogensinde priser, lønninger og arbejdstid nævnt sammen: ganske vist tjente man kun en krone om dagen, men til gengæld kostede, o. s. v.

Hvis vi sætter os den opgave at vurdere, hvor gode de gamle dage var, må vi forsøge at finde ud af, for det første, hvad man mener med „gamle dage", og derefter, hvordan levefoden var dengang.

De, der taler om de gode gamle dage, er vel nok især „vore bedsteforældre" – og for at have noget at gå ud fra vedtager vi hermed, at „vi" er ca. 40 år gamle. Da man normalt regner en generation til 25 år, må vore bedsteforældre være født for ca. 90 år siden (2 generationer plus vore egne 40 år). Den tid vore bedsteforældre fortæller om er dog næppe deres barndom, for fra den har de sikkert kun meget vage erindringer om priser og lønninger; men lad os antage, at de kan huske, fra de var ca. 10 år, og at de gode dage lå i deres ungdom. Vi får på denne måde lagt „de gode gamle dage" fra ca. 1890 til ca. 1914.

Hvis man skal regne ud, hvor gode tiderne var, vil det være urimeligt at gå ud fra, hvordan overklassen levede, for den lever jo altid godt. Derimod har man sikkert, i et land hvor man skryder af, „at få har for meget og færre for lidt", lov til at gå ud fra den største befolkningsgruppe – arbejderne. Og lykkeligvis har man da også fra vores periode en del oplysninger om, hvor meget danske arbejdere tjente, og hvad de brugte deres penge til. Sådanne oplysninger har man også for bønders og husmænds vedkommende, men desværre ikke for „det velbjergede borgerskab". Der er derfor ikke mulighed for at foretage sammenligninger mellem de forskellige sam-

Udgifternes fordeling hos københavnske arbejdere

	1898	1909	1966
Føde	49.9	44.5	22.7
Klæder	11.6	9.8	7.5
Bolig	15.9	14.4	7.6
Brændsel og lys	4.1	4.8	3.5
Vask, vedligeholdelse og anskaffelser	5.9	4.1	8.6
	87.4	77.6	49.9
Skatter	0.9	1.3	14.3
	88.3	78.9	64.2

fundsklasser indenfor udstillingens periode, men det siger nok også de fleste mere, hvis man sammenligner med vor egen tid. Udgangspunktet for sammenligningerne bliver derfor årene 1897, 1909 og 1966 (året for den seneste forbrugsundersøgelse). Og lad det være sagt med det samme: det er en uprætentiøs fremstilling uden vægten lagt på decimaler, men rigtig i tendensen og hovedlinierne. En sådan sammenligning vil aldrig kunne give et helt korrekt billede, dels fordi det at have det godt ikke alene er et spørgsmål om kroner og øre eller kalorier, dels fordi de ændringer, der er sket, ikke alene er ændringer i mængde, men også i høj grad i kvaliteten af de varer og tjenesteydelser, man kan købe for sine penge. Yderligere indgår tryghed og sikkerhed også i velværet – foruden en række vanskeligt definerbare forhold, som ikke kan købes for penge.

Skal man give et tilnærmet billede af, hvor stor levefoden var, kan man se på følgende tre forhold: hvor stor en del af indtægten blev brugt til de helt elementære livsfornødenheder? Hvor meget kunne man tillade sig derudover? Hvor lang var arbejdstiden? Hvordan var priserne? Disse oplysninger er samlede i følgende 2 tabeller, og i pristabellen er der yderligere en udregning af, hvor mange minutter, man til de forskellige tider har måttet arbejde for at tjene til 1 kg, liter, stk. o. s. v. af de forskellige fødevarer. Den timeløn, der er regnet med, er ikke den udbetalte, men timelønnen reduceret med den del af den, der gik til personlige skatter – dog kun hvor dette beløb udgjorde 1 øre i time eller derover.

Hvad fortæller disse tabeller os? I alle tilfælde ikke, at „de gode

	Priser i øre			Priser i minutter		
	1897	1909	1966	1897	1909	1966
Kød ..... kg	66.2	95.6	944.0	105	122	45
Flæsk .... kg	82.2	118.6	925.0	130	151	44
Æg ..... stk.	4.8	6.7	43.8	8	9	2
Ost ..... kg	80.6	105.6	886.0	127	135	42
Smør ..... kg	181.0	214.8	1096.0	286	274	52
Fedt ..... kg	100.0	126.6	301.0	158	162	14
Margarine . kg	108.0	137.0	378.0	171	175	18
Rugbrød .. kg	11.4	16.2	87.0	18	21	4
Ærter .... kg	29.0	40.8	276.0	46	52	14
Sukker .... kg	33.2	41.8	209.0	52	53	10
Kaffe .... kg	280.0	231.8	2044.0	442	296	98
Bajersk øl 1/2 fl.	10.0	11.2	138.0	16	14	7
Hvidtøl.. 1/1 fl.	6.5	8.9	92.0	10	11	4
Petroleum pr. l.	14.7	18.5	40.0	23	24	2
Te ..... kg	320.0	475.0	2990.0	505	606	143
Brændevin 1/1 fl.		54.3	3650.0		69	175

gamle dage" var bedre end vore dage – temmelig tydeligt det modsatte. Tabellerne bygger på oplysninger om københavnske arbejdere, indsamlede af Danmarks Statistik, og viser bl. a., at gennemsnitsarbejderen i hovedstaden i 1966 havde godt en trediedel af sin løn i behold, når det nødvendige var betalt – inclusive de personlige skatter; de tilsvarende tal var i 1897 og 1909 en tiendedel og en femtedel. Der er altså sket en ganske betydelig fremgang for den københavnske arbejder i forhold til hans bedsteforældre. Og havde hans bedsteforældre været landarbejdere, hvilket ofte vil være tilfældet, bliver fremgangen endnu større: Landarbejderne måtte så sent som 1909 benytte 2/3 af deres samlede indkomst, kontant som i naturalier, alene til mad.

Tabel 1 viser dog også, at der skete en fremgang i tiden 1897–1909; men ser man på fødevarepriserne i tabel 2, viser det sig, at prisstigningerne på disse varer åd lønstigningerne. Alt i alt skete der dog en lille stigning i reallønnen, især i periodens første del, medens årene efter 1905 var prægede af stagnation. Dette kan De dog ikke se af tabellerne her, men finde i Danmarks Statistiks beregninger fra tiden.

Da så at sige alt var væsentligt dyrere „i de gode gamle dage" end nu, regnet ud i den tid man måtte arbejde for at tjene til de forskellige varer, kan det ikke være det, man tænker på, når tiderne berømmes. Eller kan det? Det er muligt, at en post på regnskabet spøger her: brændevinen. Denne vare er den eneste, man kunne tjene til hurtigere i „de gode gamle dage": på 69 minutter kunne man i 1909 tjene til en flaske, medens man måtte bruge 175 minutter i 1966.

At brændevin var billig er det let at huske, sikkert ikke mindst for den, der har oplevet, at den pludselig blev dyr. Men om det var et gode, at brændevinen var billig, er et andet spørgsmål. Dengang sagde man: Hver syvende mand dør af drik! Ædruelighedskommissionen fandt, at næsten 1/4 af alle dødsfald blandt mænd over 15 år havde alkoholmisbrug som en del af dødsårsagen „i de gode gamle dage".

Når brændevinspriserne er steget så voldsomt, skyldes det jo, som enhver ved, ikke en højere fremstillingspris, men beskatning. Under indtryk af det store forbrug – og misbrug – og med anledning i mangelen på fødevarer under krigen 1914–18, blev priserne sat voldsomt i vejret i 1917, med det resultat at forbruget faldt fra 32 mill. flasker i 1916 til 2½ mill. et par år senere, svarende til fra næsten 10 flasker pr. indbygger til mindre end een om året.

Man hører også somme tider, at i „de gode gamle dage" havde man god tid, man kunne tage den med ro, var ikke så forjaget. Jo, men arbejdstiden var dog trods alt mindst 10 timer om dagen for flertallet – uden weekend. Så hvor fik man den gode tid fra? Lukkeloven fra 1908 fastsatte, at butikker skulle lukke kl. 20 om hverdagen, medens de om lørdagen måtte holde åbent til 23 – eller klokken 11, som det jo hed.

Men noget godt må man dog kunne finde at sige om „de gode gamle dage" – Det kan man også, for den periode, vi taler om, var

---

Det unge Socialdemokrati kæmpede hårdt for at få arbejderne til at afvise fattighjælp, fordi fattighjælpen betød tab af borgerlige rettigheder – stemmeretten især. Man stræbte også imod at gøre arbejderne mere ædruelige, idet drukkenskaben svækkede deres ansvarsfølelse. Tegning fra det socialdemokratiske vittighedsblad „Ravnen" 1881.

Konen. Der kan du se, fatter; Vorherre er dog en god mand; der kommer lille Mine med to dejlige brød, som forstanderen har tilstået os, to hver uge; nu behøver vi da ikke at sulte så meget. – Manden. Kone! Du ved ikke, hvad ulykke vi har gjort; de fattigvæsensbrød er en judasgave, hvormed de nederdrægtige love plyndrer mig for mine borgerlige rettigheder. Nu står jeg blandt mine kammerater som en usling, der ikke en gang kan gå med til valg på en valgdag. Død og helvede! Jeg køber mig en snaps! Jeg drikker mig fuld! Uh! Mutter! Det var det værste stød!

En „Paatrængende".

— Undskyld mig, men hvis Herskabets ærede Hund maaske ikke kunde spise det alt sammen . . . .

Den kaffedrikkende, forædte borgerfamilie konfronteres med sulten hos de fattige. „Ravnen" 1898.

en periode, i hvilken mange af de love blev givet, og mange af de institutioner blev stiftet, der danner grundlaget for vore dages velfærdsstat. En vis tryghed og sikkerhed fik man. En lov om alderdomsunderstøttelse blev gennemført i 1891, og sygekassebevægelsen voksede sig stor og stærk. Fra i 1897 at have 13 % af den voksne befolkning som medlemmer udviklede den sig til i 1915 at have 45 % – og ved lov blev sygekassernes forhold ordnede allerede 1892, sådan at de, der blev statsanerkendt og underkastet statskontrol, fik tilskud i kontanter og rabat på medlemmernes hospitalsophold. Man var ikke længere af økonomiske grunde afskåret fra lægehjælp, hvis man da havde råd til at betale sit sygekassekontingent.

Medens man før 1873 ikke havde haft regler for børns arbejde i industrien, blev det dette år forbudt at anvende børn under 10 år, og grænsen blev i 1910 og 1913 hævet til 12 og 14; og dog havde i 1910 30 % af landets skolebørn erhvervsarbejde at passe ved siden af deres skole. Arbejderbeskyttelseslove, der gav regler for sikkerhedsforanstaltninger ved maskiner og lokalernes indretning, blev også gennemført (Arbejds- og Fabrikstilsynet blev stiftet i 1901), og der blev indført regler om skadeserstatning ved ulykker på arbejdspladsen, begyndende med industrien i 1898 og sluttende med land- og skovbrug i 1908.

Flere andre forbedringer i den sociale sikkerhed blev gennemført i perioden, bl. a. 4 ugers barselshvile med statsstøtte fra 1901 og enkebørnspension fra 1913.

Noget af det væsentligste, der skete for arbejderne i perioden, var den ordning af arbejdsmarkedets forhold, der kom istand ved Septemberforliget i 1899. Dette forlig var resultatet af en langvarig og hård arbejdskamp mellem De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening, der begge blev stiftede i 1898. Og også arbejdsløshedskasserne blev i denne periode statsanerkendte og tilskudsberettigede (1907).

Skal vi i dag, uden at lade os vildlede af gammelmandsromantik og ved at vurdere situationen fra flertallets synspunkt, anerkende „de gode gamle dage" som gode, må det være disse sociale fremskridt vi tager til indtægt – altså at grundlaget for, hvad Grundtvig skrev om i 1820 efter 100 års forløb blev lagt til: at få skulle få for meget og færre for lidt.

Nationalmuseet